

Mesterházy Károly

TELEPÜLÉSÁSATÁS VERESEGYHÁZ – IVACSON

1974–75-ben Veresegyház község belterületének DNY-i peremén hétvégi telkek kimérésével új üdülő övezet kialakítását kezdték meg. Ezen a területen, a Folyás és a Sződ-Rákosi patak között fekvő homokhátságnak a Budapest–veresegyházi vasútvonaltól D-re eső részén, amelyet a régi gazdák Ivacsok néven ismertek, egy kisebb területet Templomhelynek neveztek. A Folyás magas partjának e kiemelkedő részén a szántásban sok kötöredék és malter jelezte egy épület helyét. Az egykori szántók még beépítetlen felszínén Árpád-kori cserpeket lehetett találni. A parcellázásokkal egyidőben amatőr helytörténetkutatók ásatásba kezdtek a Templomhelyen. A jelenségek bonyolultsága, kő alapfalak hiánya, és így kutatásuk eredménytelensége láttán felhagytak az ásással, majd értesítették a Nemzeti Múzeumot a lelőhelyről. A személyes kapcsolatok megteremtése után a helytörténeti kutatásokat a községi tanács rendszeresen támogatta.¹

A felparcellázott területen 1976-ban kezdtük meg az ásatásokat (MESTERHÁZY 1977, 271). A helyszín a Harangkút és Ivacs utca sarkán levő telek, a Magyar Pamutipar Horgászegyesületének tulajdona, helyrajzi száma 3824 (1. a–b kép). A kő és maltertörmelék felszínén az amatőr kutatók 3,5×5 m-es szelvénye látszott, de ezek közül csak a keleti mélyedt le 130 cm-re. Ez, mint később kiderült, a templom apszisának DK-i oldalát tette tönkre. Az épület falainak meghatározására két É–D-i irányú kutatóárkot ástunk, melyekben jól meglátszott a kiszedett kőfalak széles alapárka (2–3. kép). A templom belsejében viszonylag bolygatatlan homokos barna talajt találtunk, amelyben nem voltak sírok. Ezért az első kutatóárkot É felé meghosszabbítottuk, de itt sem kerültek elő csontvázak. A továbbiakban megkíséreltük szelvényes módszerrel feltárni a templom alapfalmaradványait. Miután kiderült, hogy a kiszedett falak viszonylag nagy méretű templomot jeleznek, a szabályos szelvénykialakításról lemondtunk. Részben a korlátozott anyagiak, részben a munka ütemét lecsökkentő földátkezelések miatt csak a legszükségesebb mértékig ástuk ki a szelvényeket, és így alakult ki a feltárás szabálytalan határvonala. Feltárásunk módszere — Kovalovszki Júlia és Parádi Nándor tanácsa nyomán — a felület 60–80 cm mélységben való megnyesése után a rendkívül széles sávban

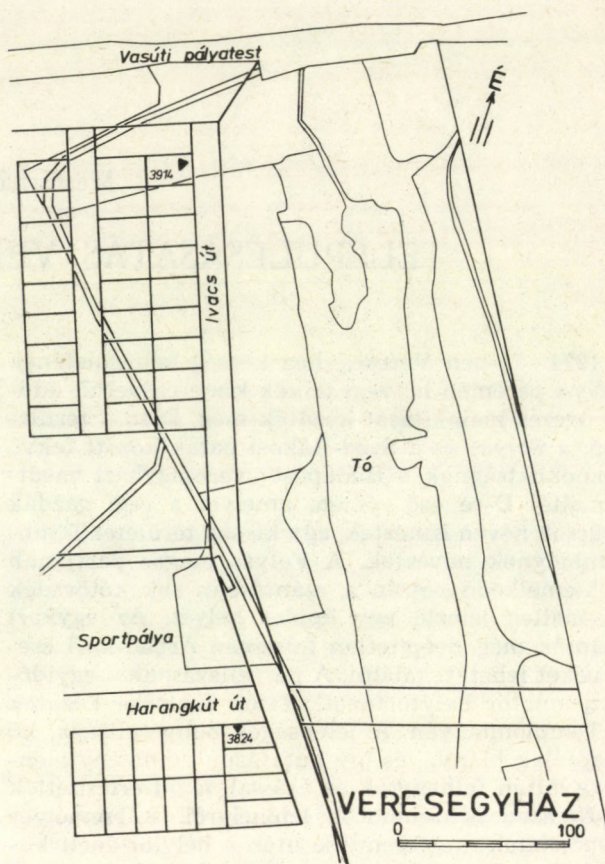
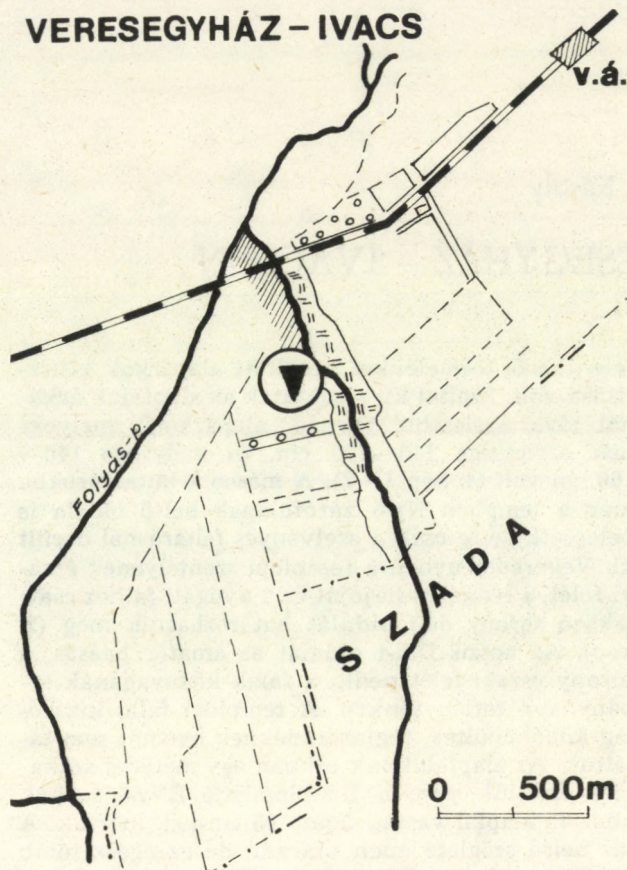
jelentkező, törmelékkel betöltött alapárkok kitisztítása volt. Ezáltal kirajzolódtak az alapfalak árkánál jóval szélesebb, teknős „alapárkok”, melyeknek szélessége 140–150 cm, és mélysége 140–160 cm volt (4. kép 1–2). A második kutatóárokba már a templom Ny-i zárófalanak belső oldala is beleesett, de ez csak a szelvényes feltárásnál derült ki. Végeredményben a templom szentélyének északi felét, a templom hajóját és a nyugati falhoz csatlakozó torony déli oldalát határozhattuk meg (2. kép). Az apszis DK-i oldalát az amatőr beásás, a torony északi felét pedig a falak kőanyagának kibányászói tették tönkre. A templom falai kizárólag kőből épültek, téglatöredékek nyomát sem találtuk. Az alapfalaknak csupán egy méteres szakaszát találtuk meg, a templomhajó ÉNy-i sarkát, ahol az alapfal vastagságát 105 cm-nek mértük. A fal belső szöglete épen maradt, de az egész tömb 45 fokos szögben észak felé dőlt (4. kép 1; 3–4). Ez az ÉNy-i falsarok mellett levő nagy és mély gödörrel együtt arra utal, hogy a falak ledöntése a fundamentum aláásásával kezdődött. Az alapfalakat módszeresen kibányászták, melynek során a bontási árkok a falak mindkét oldalán megbolygatták a talajt. A kibányászott kövek helyére befolyt a laza homok, s így alakultak ki a rendkívül széles és kissé teknős alapárkok.

A feltárás folyamán csupán három gyermek sírt találtunk, felnőtt temetkezésnek semmi nyoma nem volt.

A templom déli falának alapárkában a DNY-i belső saroktól kb. 1,5 m-re földbeásott ház maradványai jelentkeztek, amelyeket azonban már nem tudtunk pontosan megfigyelni. A szentély déli alapárkában is találtunk egy átégett kemencefenék részletet. A hozzá tartozó házat már szintén nem lehetett megfigyelni. Az esetleges temető fellelésére újabb szelvényeket nyitottunk a szentélytől keletre. Sírokat ugyan nem találtunk, de 30–35 cm mélységben hat félig földbemélyített ház betöltésének folytja került elő.

1. ház. (5. kép 1; 6. kép). Megközelítőleg négyzet alakú, földbe ásott gödre 320×290 cm. Padlójának a felszíntől való mélysége kb. 70 cm² volt. A ház földfala 29 cm magasságig maradt meg. Lekerekített sarkai kis eltéréssel a fő égtájak irányába feküdtek, oldalai pedig a melléktájakhoz igazod-

VERESEGYHÁZ – IVACS

1. a–b kép Veresegyház-Ivacs. Az ásatás helyszíne
Abb. 1. a–b. Veresegyház-Ivacs. Ort der Ausgrabung

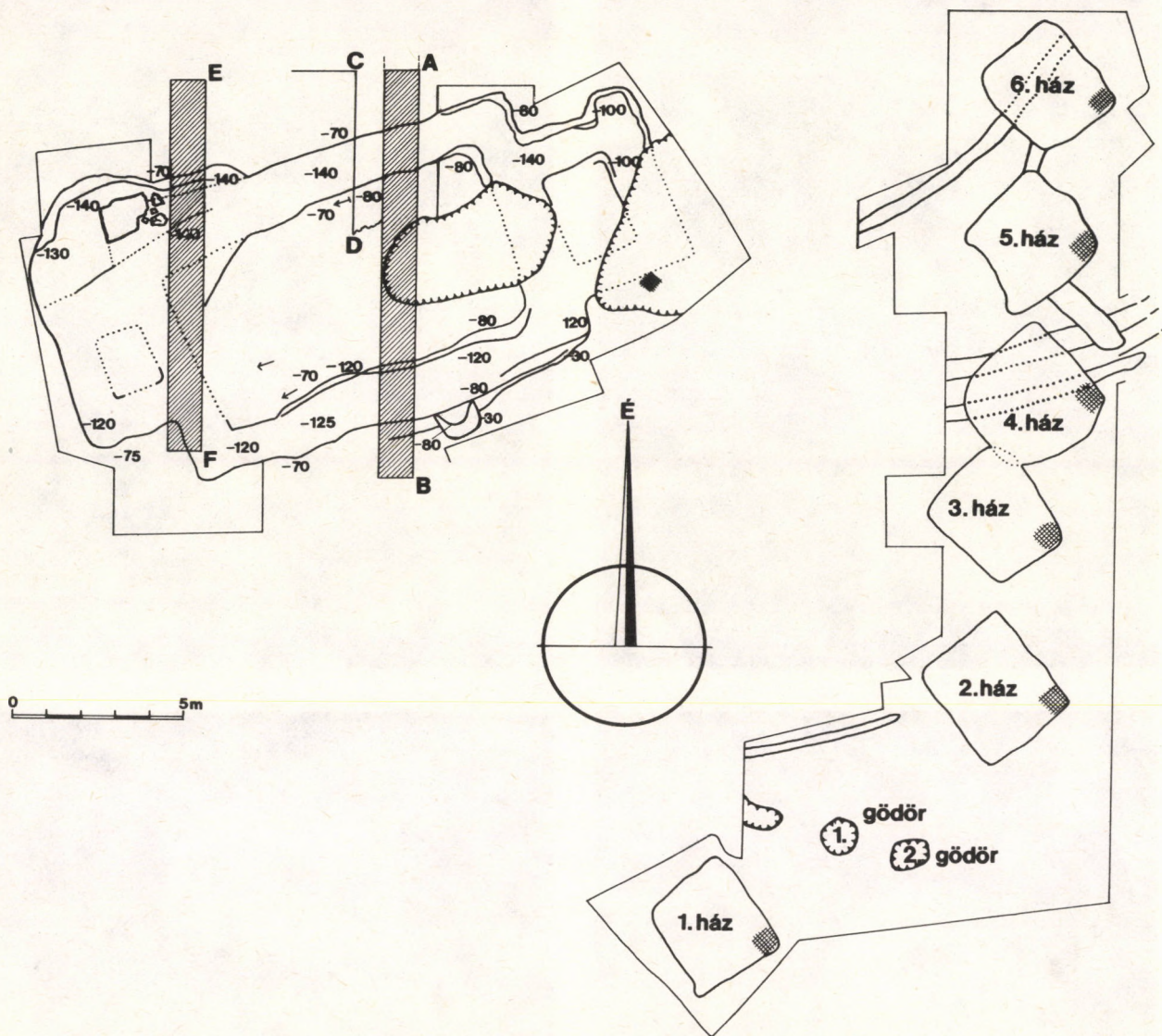
tak. A két rövidebb oldal középvonalában két ágasfa cölöplyukát találtuk meg, melyek 40–44 cm-re mélyedtek a padló szintje alá. A keleti sarokban átégett agyagtapasztású kemencefeneket találtunk, amelyen sárga agyagtömb és kormos kövek jelezték a szétrombolt agyagbarakott kőkemence helyét. A kemence feneké néhány cm-rel magasabban helyezkedett el a padló szintjénél, amelyen nem találtuk sározás nyomát. A kemence kövei az észak- és délkeleti fal mentén szóródtak szét. A kemencevel szemben levő (DNy-i) oldal közepén a ház belseje felé 50 cm-rel, a padlószinten egyenes barna csík látszott, mely kétoldalt a ház falához csatlakozva egy téglalap alakú kemény barna sárfoltot zárt be. Itt lehetett a ház bejárata. A déli sarok kitüremkedésében sem cölöp nyoma, sem más jelenség nem volt.

Leletek. A ház bejárata előtt kb. 35 cm mélyen, valószínűleg az egykori bejárat felszínén 10 db juh asztragalosz (bokacsont) volt szétszórva egy kb. negyed négyzetméter felületen. A csontok felülete csiszolt, némelyiken kis bemélyített gödröcskék látszanak (12. kép). A ház betöltéséből előkerült tárgyak zöme kerámia: 1. Csillámos homokkal soványított fazék válltöredéke, sötétbarna, fekete foltos, rajta két sekélyen bekarcolt

hullámvonal (13. kép 1), 2. Fazék oldaltöredéke, felül bekarcolt hullámvonal részlete, alatta négy párhuzamos, széles közel bekarcolt vonal látszik (13. kép 2), 3. Fazék oldaltöredéke két ötös vonalköteggel díszítve, anyaga jól iszapolt, színe barnás (13. kép 3), 4. Fazék oldaltöredéke, csillámos homokkal soványított agyagból készült, falvastagsága 7–10 mm, sárgásszürke, kormos felületű, hullámvonalköteggel díszített (13. kép 4), 5. Vékony falú, jól iszapolt, vörösbarna színű edény oldaltöredéke páros vonal- és hullámvonaldíszítéssel (13. kép 5), 6. Fazék oldaltöredéke, csillámos homokkal soványított agyagból készült, sötétszürke-fekete színű, párhuzamos karcolt vonal díszítéssel (13. kép 6), 7. Orsógomb fele, lekerekített élű kettős csónkakúp alakú (13. kép 7), 8. Fazék peremtöredéke, 10 mm vastag, vöröses színű, csillámos homokkal soványított (13. kép 8), 9. Fazék peremtöredéke, finoman iszapolt, barna, pereme csúcsos (13. kép 9), 10. Öblös fazék oldala és feneké, vörös színű, széles közökkel bekarcolt vonal- és hullámvonalkötegekkel díszített (M: kb. 27,5 cm, szájátmérő: kb. 23,5 cm, hasá.: 25 cm, fenéká.: 14 cm). A fenékén levő fenékbélyegen négy négyzet úgy van elhelyezve, hogy mindegyik egy negyedrészt takar el az alatta levőből (14–15. kép), 11. Örlőkő felső részének kb. 1/8 része vörös homokkőből, 12. kis, nyéltüskés vaskés.²

2. ház. (7. kép). Téglalap alakú 400×320 cm-es gödre kb. 70 cm-re mélyedt a földbe. A ház falai helyenként 33–40 cm magasan álltak, a DNy-i oldalon azonban csak 15–20 cm maradt meg. A ház

VERESEGYHÁZ – IVACS 1976

2. kép A lelőhely a feltárt objektumokkal
 Abb. 2. Der Fundort mit den erschlossenen Objekten

sarkait lekerekítették. Egyik rövidebb (ÉNy-i) oldala teknősen csatlakozott a padlóhoz, amelyen nem lehetett lesározást megfigyelni. A DK-i oldalon a fal mellett egy kisebb cölöplyukat, az oldal középvonalában a faltól beljebb pedig egy nagyobb, a padló alá 22 cm-re lemélyedő cölöplyukat találtunk. A másik rövid oldal középső részén egy nagyobb gödörben állt az ágasfa párja, amely a ház falának jelentkezési szintjétől 90 cm-re ért le. A tüzelőhely kőből rakott, valószínűleg kötőanyag nélküli kemence volt, melynek csupán égett, kormos, agyagtapasztás nélküli fenekét találtuk meg a keleti sarokban. Két nagyobb terméskő a kemen-

ce közelében, míg egy harmadik a nyugati sarok közelében a DNy-i oldalfalnál feküdt. A ház északi felében egy 100×80 cm-es ovális gödör mélyedt 25–30 cm-re a padlóba.

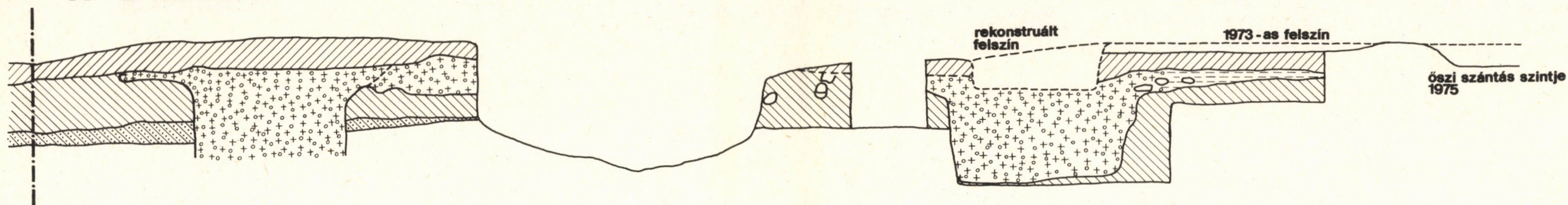
Leletek. 1. Az ÉNy-i oldalon levő ágasfa cölöplyukának alján terra sigillata oldalából kifaragott orsókarika volt (16. kép 8), 2. Bögre oldaltöredéke, kézi korongon készült, okkersárga színű, helyenként sötétbarna foltos, peremének átmérője 10 cm körül lehetett, magassága 6 cm-re becsülhető. Finoman iszapolt, nagyon kevés csilámos homokkal soványított agyagból készült. Elvékonyodó, lekerekített, kihajló peremének belső oldalára finom ötös hullámvonalköteg van karcolva. Vállán és hasán három hullámvonalköteg látható (16. kép 3),

4. kép A templom kiszedett alapfalai az ÉNy-i sarokkal
Abb. 4. Die ausgebeuteten Grundmauern der Kirche mit der NW-Ecke

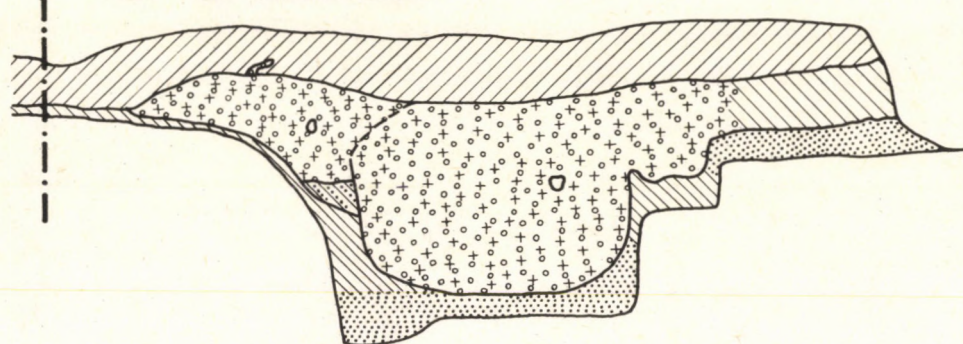
VERESEGYHÁZ – IVACS

A – B metszet

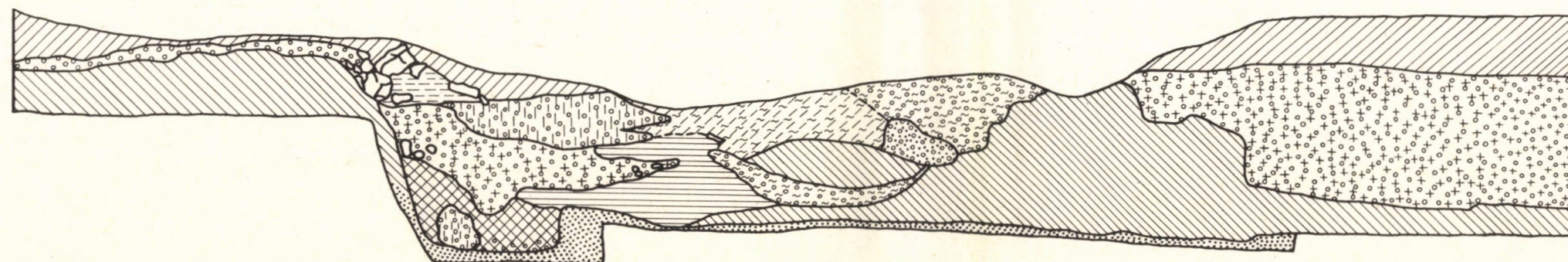

Nyugati fő tengely

C – D metszet

E – F metszet

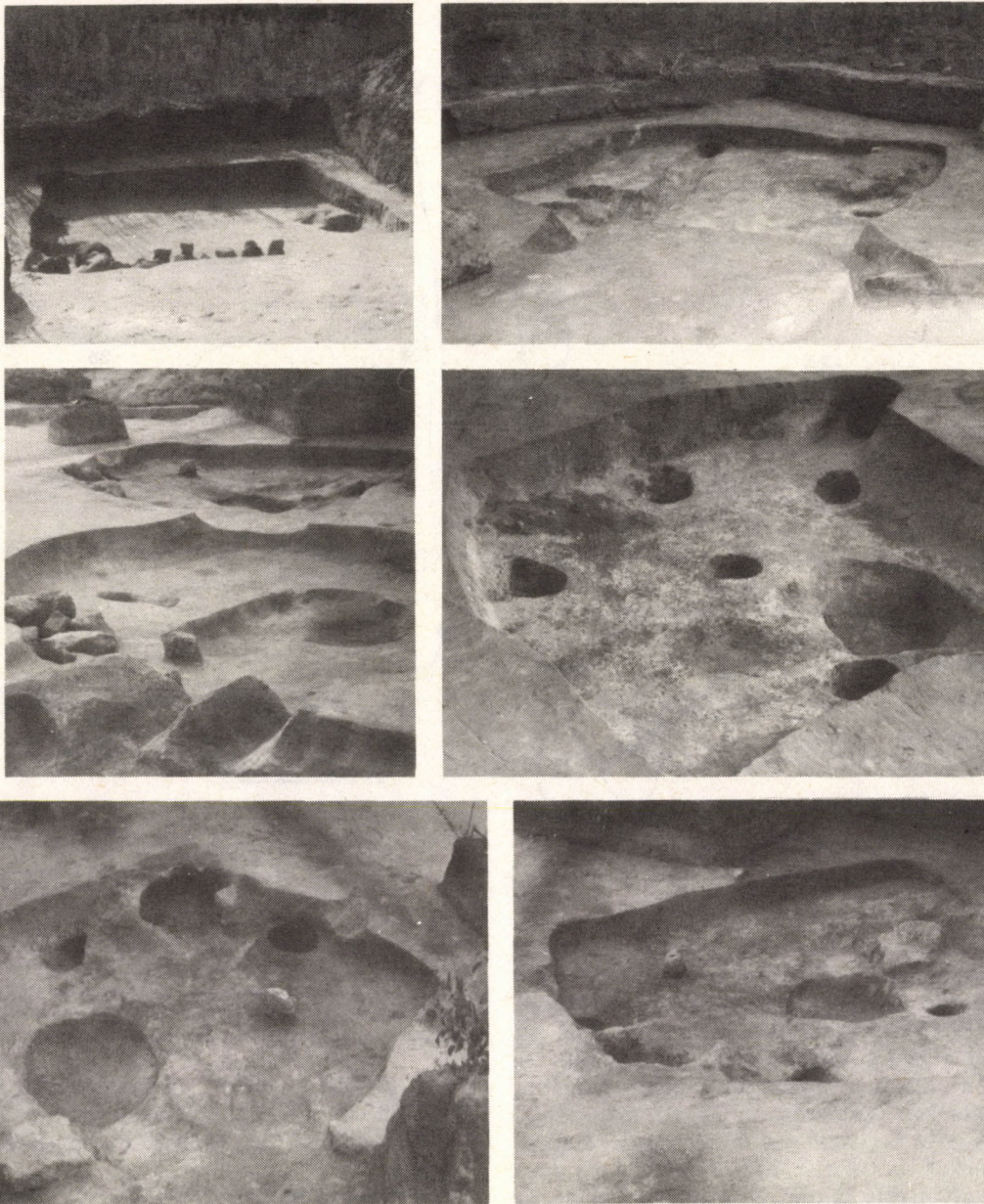

- szántás
- habarcs
- barna – szürke föld kövekkel
- szürke habarcsos
- malter és kő
- barna talaj

- sárga homok
- barnászürke törmelék
- homokos malter
- kavicsos malter
- kavicsos fekete föld
- fekete, barna föld

0 5m

3. kép A templom alapfalainak meghatározására ásott kutatóárok metszetei
 Abb. 3. Schnitte der zur Bestimmung der Grundmauern der Kirche ausgeworfenen Suchgräben

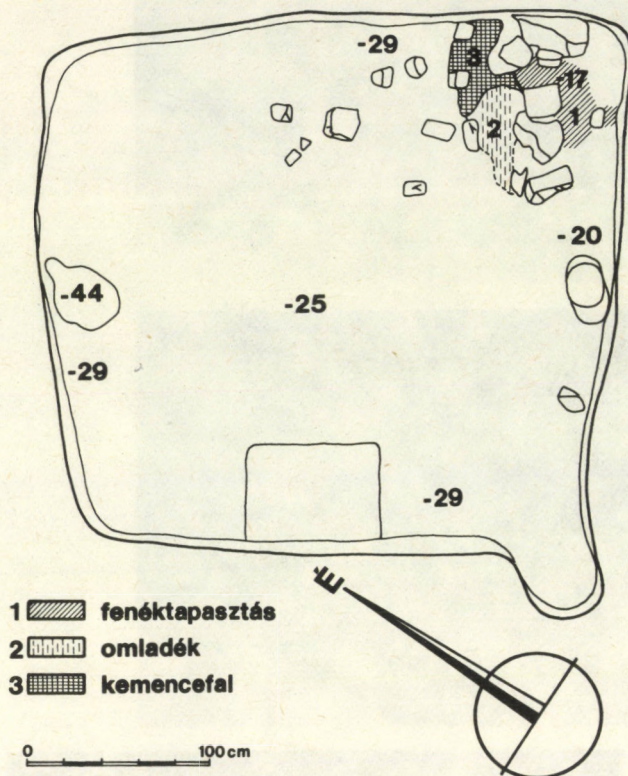

5. kép 1. 1. ház; 2. 6. ház; 3—4. ház; 5. ház; 5—6. 3. ház
Abb. 5. 1. 1. Haus; 2. 6. Haus; 3. 3—4. Haus; 4. 5. Haus; 5—6. 3. Haus.

3. Kis fazék, okkersárga színű, soványító anyag híján krétaszzerűen puhaanyagú, hullámvonalalköteggel díszített (16. kép 5), 4. Nagyobb fazék vagy kancsó váll része, nagyon jó minőségű. Finom csillámos homokkal soványított anyaga van, fejlett kézi korongon készült, díszítése két-két sűrűn bekarcolt ötös vízszintes vonal- és hullámvonalalköteg (16. kép 9), 5. Ritkán előforduló típust képvisel egy galambszürke színű felálló peremtöredék, amely egy kb. 17 cm átmérőjű és kb. 7 cm magas tálhoz tartozik (16. kép 4), 6—9. A ház betöltéséből több olyan orsókarika töredéke és egy orsókarika került elő, melyek edények oldalfalából készültek. Három töredéken az edények vízszintes vonal- és hullámvonalalköteges díszítésének részlete is látszik (16. kép 1—2, 6—7).

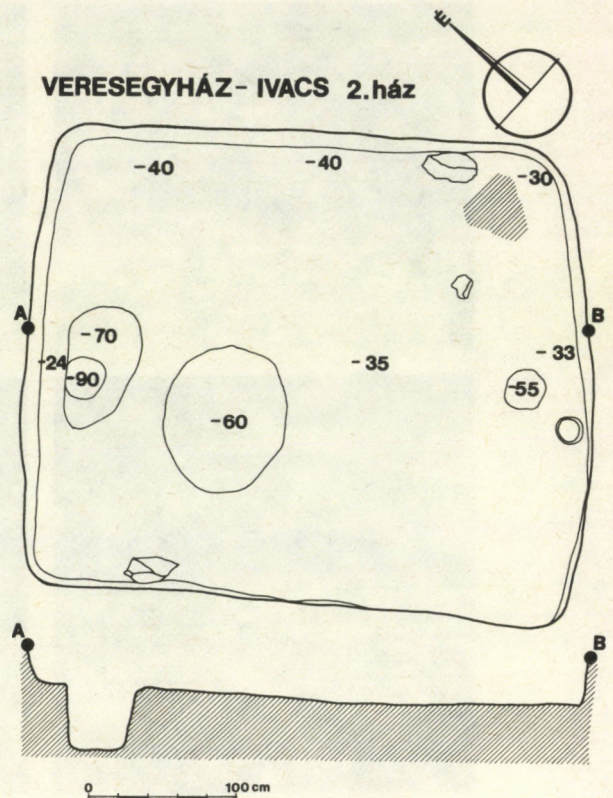
3. ház. (5. kép 3, 5—6; 8. kép). Trapéz alakú gödre kb. 60 cm-re mélyedt a földbe. DK-i oldala 250 cm, ÉK-i oldala 330 cm, ÉNy-i oldala kb. 320 cm, DNy-i oldala pedig 300 cm lehetett. Sarkai erősen lekerekítettek voltak. Nyugati sarka egy korábbi házra épült, amelyet nem tudtunk feltárni, mert a földhányó alá került. É-i sarka a 4. ház D-i sarkával érintkezett, így az É-i sarok körvonalai bizonytalanok maradtak. A ház falai 20—25 cm magasan álltak. A legrövidebb (DK-i) oldal közepén egy cölöplyuk mélyedt 30 cm-re a padló szintje alá. A vele szemben levő oldalon azonban nem találtuk

VERESEGYHÁZ - IVACS 1. ház

6. kép 1. ház alaprajza
Abb. 6. Grundriß des 1. Hauses

VERESEGYHÁZ - IVACS 2. ház

7. kép 2. ház alaprajza
Abb. 7. Grundriß des 2. Hauses

meg az ágasfa nyomát. A ház K-i sarkában agyagból épített kemence volt, melynek száját és oldalát kisebb kövekkel rakták ki. A ház középső részén egy 90 cm átmérőjű kerekded gödröt találtunk. Az ÉNy-i fal és a gödör között sárga agyagtömb fektet a padlón. Valószínűleg a fel nem tárt korábbi ház kemencéjéhez tartozott az ÉNy-i fal közepe táján levő kő. Az É-i sarkon a 4. ház ugyan élesebben jelentkezett, mint a 3. ház sarka, de az egymást fedés olyan kis felületeket érintett, hogy az É-i sarok felé egészen 'kivilágosodó' betöltésben nem tudtuk megfigyelni, melyik ház a korábbi.

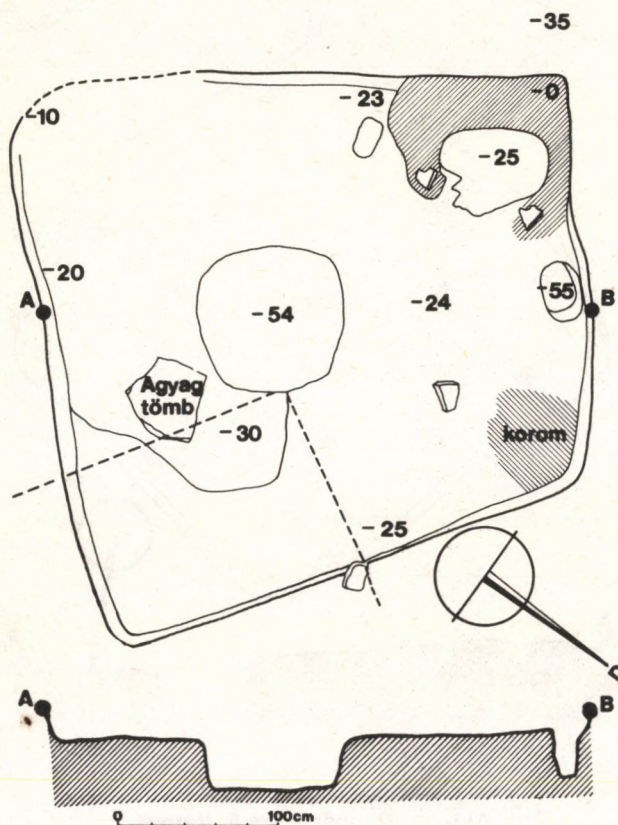
Leletek. 1—3. Két szürke színű, finoman iszapolt cserépen talán azonos kéztől származó hullámvonalalköteges díszítést láthatunk (17. kép 11, 13), de anyagában és díszítésében is rokon ezzel egy harmadik töredék (17. kép 12), 4. Az archaikus cserepek közé tartozik egy hullámvonalalköteg részletét mutató orsókarika (17. kép 8), és 5. egy gyengén soványított anyagú, szürkésbarna színű fazék töredéke is, melyen két vízszintes sorban sűrű és ferde sorokban ritkábban beszürkált pontsorokat láthatunk (17. kép 9), 6. Fazék válltöredéke, durva szemcsés soványító anyaggal kevert agyagból készült, szürkeszürkésfekete színű, vállán sűrű párhuzamos karcolt vonaldíszítéssel (17. kép 10), 7. Fazék oldaltöredéke, durva szemcsés soványítóanyaggal kevert agyagból készült, kívül fogmos, belül rózsaszínű, széles közökkel benyomott fogaskerek mintával díszített (17. kép 7), 8. Fazék nagyobb oldaltöredéke, vékony falú, apró ka-

vicsszemekkel soványított agyagból, fekete-sötétszürke színű, széles közökkel bekarcolt csigavonal díszíti. Ez utóbbiak a leletek fiatalabb csoportjába tartoznak, szám szerint is több van belőlük, mint az archaikus darabokból.

4. ház. (5. kép 3; 9. kép). Téglalap alakú gödre 300×320—360 cm méretű, és mintegy 60 cm-re mélyed le a homokba. A ház falai 30 cm magasságig álltak. A DK-i oldal kissé ívelt.

A Ny-i sarokban szintén bizonytalanok maradtunk a falak futását illetően, mivel egy korábbi árok betöltését nem tudtuk elválasztani a házétól. A ház közepén egy kifli alakú gödör mélyedt a padló alá, melynek É-i felében még egy sekélyebb gödör is volt. A rövidebb oldalak középvonalától a ház belseje felé 30—30 cm-rel találtuk meg az ágasfák helyét, amelyek 25, ill. 40 cm-re mélyedtek a padló szintje alá. A ház K-i sarkában volt a terméskövekből rakott, de már részben szétrombolt kemence, melynek fenéke azonos szinten volt a ház padlójával. Agyagtapasztásnak nem találtuk nyomát. A D-i házsarok a 3. ház É-i sarkával érintkezett, de mintegy 15 cm-rel mélyebben volt, mint a 3. ház padlója. Az ÉK-i oldalfalon kívül, a kemence mellett egy lekerekített sarkú, téglalap alakú, 40 cm mély gödröt találtunk, amely a házhoz tartozhatott.

VERESEGYHÁZ - IVACS 3. ház

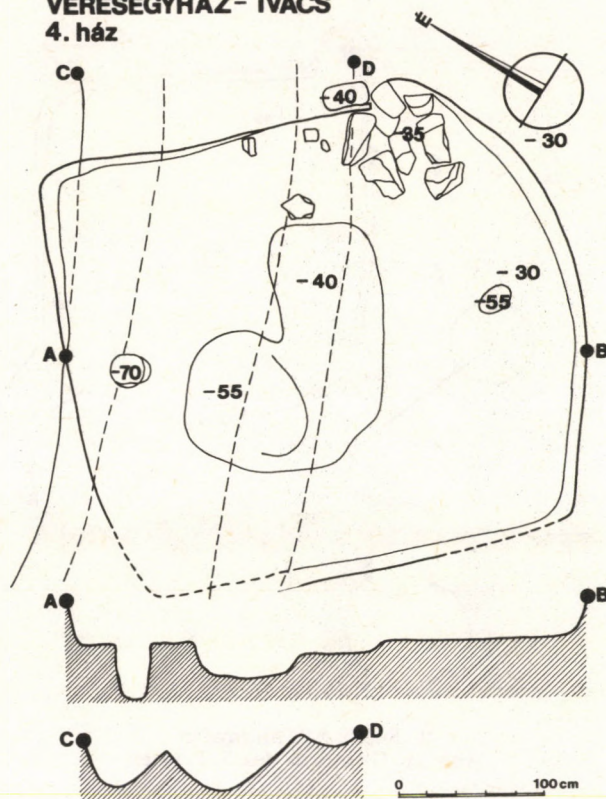

8. kép 3. ház alaprajza
Abb. 8. Grundriß des 3. Hauses

A ház É-i fele alatt levő széles árok tulajdonképpen három kisebb árokból tevődött össze. A D-i kis árok széle a kemence kövei alatt húzódott eredetileg, így kétségtelenül megelőzte a házat. De erre utalnak azok a jelenségek is, hogy a ház É-i ágasát beleásták az árok gerincébe, a kemence melletti gödör is későbbi az ároknál, s talán az is, hogy az árok fenéke sehol sem ment a ház padlószintje alá.

Leletek. 1. Fazék peremtöredéke, kihajló, szögletes, jól iszapolt agyagból készült, fekete-barna színű, a perem belső oldala beszúrkált ferde pontsorokkal díszített (17. kép 1), 2. Fazék peremtöredéke, kihajló, szögletes, sárgásbarna, anyaga azonos a hármasházban talált oldaltöredékekkel, amelyen szintén beszúrkált pontsor díszítés volt (17. kép 2), 3. Fazék oldaltöredéke, világos szürke színű, jól iszapolt, kevés homokkal soványított agyagból készült, hullámvonalalköteggel díszített (17. kép 4), 4. Fazék oldaltöredéke, jól iszapolt, sötét-szürke, vízszintes- és hullámvonalalköteggel díszített (17. kép 3), 5. Kerekded, korongszerű tárgy két töredéke, talán készítés közben eltört orsókarika (17. kép 5), 6. Fazék peremtöredéke, szögletes, kihajló, jól iszapolt, sárgásszürke (17. kép 6), 7. Fazék, töredékei alapján rekonstruálható, pereme kihajló, szögletes, széles szájú, hirtelen kihasasodó, zömök formájú, színe barna, koromfoltos, vállán sűrű hullámvonalalköteg, alatta sűrű sekély párhuzamos vonalakkal díszített. Száj á.: 14 cm, has á.:

VERESEGYHÁZ - IVACS 4. ház

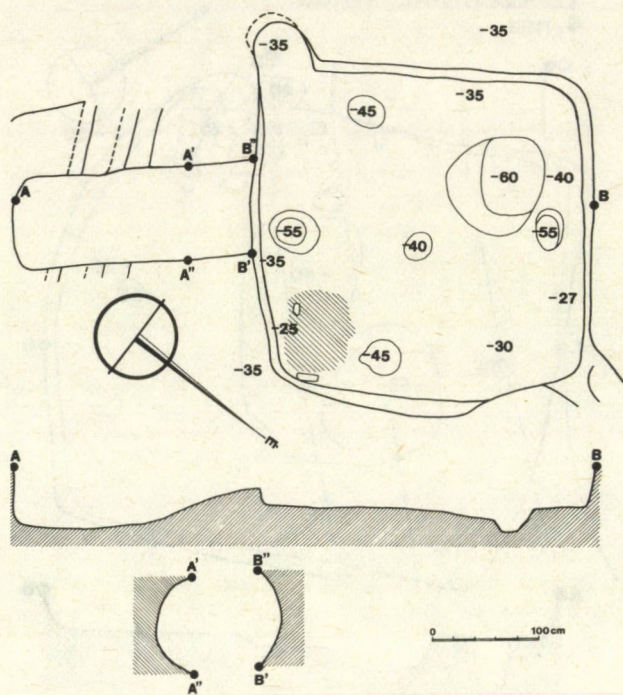

9. kép 4. ház alaprajza
Abb. 9. Grundriß des 4. Hauses

19 cm, m.: kb. 15,5 cm (18. kép), 8. Fazék oldalának a fenékhez közeleső része, sötétbarna-fekete, sűrű sekélyen bekarcolt párhuzamos vonalakkal díszített felső szakasz alatt díszítetlen felülettel, melyen a csillámos soványítóanyag jól látszik. 10. Orsókarika agyagból, oldala kinagyolt, helyenként lecsiszolt, átfúratlan, edény díszítetlen oldalrészéből.

5. ház. (5. kép 4, 10. kép). Megközelítőleg négyzet alakú gödre kb. 70 cm-re mélyedt a földbe. A 300 cm-es oldalfalak 35 cm magasságig álltak. Alaprajzában az első házzal mutat rokonságot, amennyiben DNy-i oldala egy kerekded nyúlvánnyal bővült D felé. A ház belsejében öt cölöplyukat találtunk. Ezek közül két cölöp az általános helyzetnek megfelelően az ÉNy-i és DK-i oldal középvonalában volt, egy a ház közepe táján, kettő pedig a másik két fal közelében. Az utóbbi három cölöp azonban csak 10–15 cm-re mélyedt a padlószint alá. A keleti sarokban helyezkedett el a kemence, melynek azonban csak átégett, kormos, agyagos fenekét találtuk meg, rajta két kisebb kövel. Az ÉNy-i oldal közelében egy 90 cm átmérőjű kerekded gödör volt. A DK-i oldalon egy zsákszerű nyúlványt találtunk, amely a ház falának közepén 80 cm szélességben és 20 cm mélységben vágódott bele a falba, ahonnan kezdődően 60 cm-re nőtt a mélysége. Hossza több volt 200 cm-nél, s telve volt ko-

VERESEGYHÁZ - IVACS 5. ház

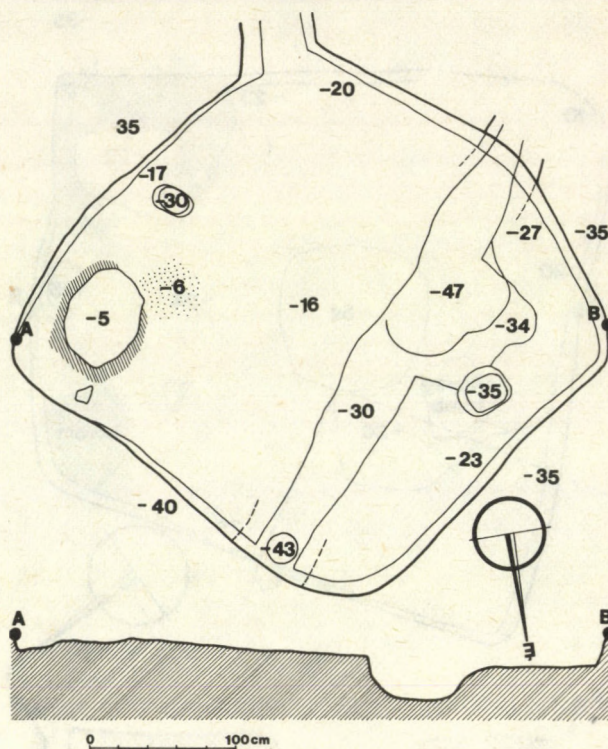
10. kép 5. ház alaprajza
Abb. 10. Grundriß des 5. Hauses

rommal. A 4. ház alatti hármás árokba belevágták e „koromtárolót”.

Leletek. 1. Fazék perem és válltöredéke, kihajlő, szögletes, sárgásbarna, vállán három sorban fogaskerék minta (13. kép 11), 2. Orsókarika, párhuzamosan bekarcolt sűrű vonalakkal díszített edény oldalából (13. kép 12), 3. Orsókarika, vastag, négyzetes metszetű agyaggyűrű, valószínűleg edény oldalából kifaragva, szürkésbarna (13. kép 13), 4. Vaskés, egyenes hátú, nyéltüskéje rövid, alsó oldala a penge élével egyvonalban indul (13. kép 14), 5. Fenékö töredéke (13. kép 10), 6. Fazék, pereme és fenéke hiányzik, kézi korongon készült, széles szájú és széles vállú, viszonylag hirtelen beszűkülő oldalú, alacsony. Homokkal soványított anyaga jól égett, színe vörösbarna, fekete foltos. Pereme alatt szabálytalan közzel körbefutó karcolt vonaldíszítés indul. Has á.: 16,5 cm, fenék á.: kb. 7,5 cm, m.: 13 cm (19. kép).

6. ház. (5. kép 2, 11. kép). Négyzetes gödre kb. 60 cm-re mélyedt a földbe. Oldalai 320 cm hosszúak, sarkai lekerekítettek. Falai 17–27 cm magasságig álltak. Az ÉNy-i és DK-i oldal közepétől 20 cm-re két ágasfa cölöplyuka mélyedt kb. 10 cm-re a padlószint alá. A teljesen elpusztult kemencéből csupán a fenék átégett, kormos sározásának részlete maradt meg a K-i sarokban, a köveket maradéktalanul elvitték a felhagyott házból. A kemencefenék sározsája majd 10 cm-rel magasabban volt a padlószintnél. A D-i sarokban keskeny, rövid árok jelentkezett, amely az ötödik ház É-i sarkával kapcsolta össze a házat. A házak és az árok homogén, barnás betöltésében nem tudtam meg-

VERESEGYHÁZ - IVACS 6. ház

11. kép 6. ház alaprajza
Abb. 11. Grundriß des 6. Hauses

figyelni az egymásrarétegződést. A ház betöltése főleg az ÉK-i oldal mentén erősen kormos volt. A ház É-i felében, a padló megtisztítása után egy keskeny árok barnás csíkja jelentkezett. Az árok metszete az ÉK-i fal alsó részén még jól látszott, feljebb bizonytalanná vált. A Ny-i sarok felé egybemosódott az árok és a ház betöltése, így bizonytalan, hogy az árok bővült e ki a sarok felé, vagy a házhoz tartozó gödör mélyedt az árokba. Mivel az ÉK-i fal oldalához tapadó kormos betöltés pontosan és megszakítás nélkül jelezte a ház falát, így az árok csak megelőzhette a házat. Az árokba az ÉK-i fal előtt egy cölöplyuk mélyedt, sötét betöltése a ház betöltésével egyezett.

Leletek. A ház betöltéséből összesen 12 db cserép- és örlőkötőredék került elő, azaz a 2. ház után innen került elő a legkevesebb lelet. 1. Cserépüst peremtöredéke, külső oldalára visszahajló keskeny szegéllyel. Oldalfalán sekély barázdák láthatók. Színe sötétbarna, fekete foltos (20. kép 5), 2. Edény oldaltöredéke, anyagában, színében, díszítésében megegyezik az előbbi üsttöredékkel, így valószínűleg azt üst oldalának töredéke (20. kép 4), 3. Fazék perem- és válltöredéke, kihajlő, szögletes peremű, vállán és hasán három sor egyre laposabb bekarcolt hullámvonalakkal díszített. Szürkésbarna színű, apró kavicszemekkel soványított agyagból készült (20. kép 6), 4. Fazék perem és oldaltöredéke, kihajlő, tagolatlan, lekerekített perem, alig kihasadó, hordó alakú, csillámos soványítóanyaggal kevert agyagból készült, fekete-barna színe van, széles közű bekarcolt csi-

12. kép Kockajáték juh asztargalosz csontokból
Abb. 12. Würfelspiel aus Schafastragali

gavonal díszíti. Száj á.: 15,5 cm. 5. Örlőkő töredéke, vörös homokkő, két párhuzamos lapja égett, kormos, vastagsága 4,5 cm.

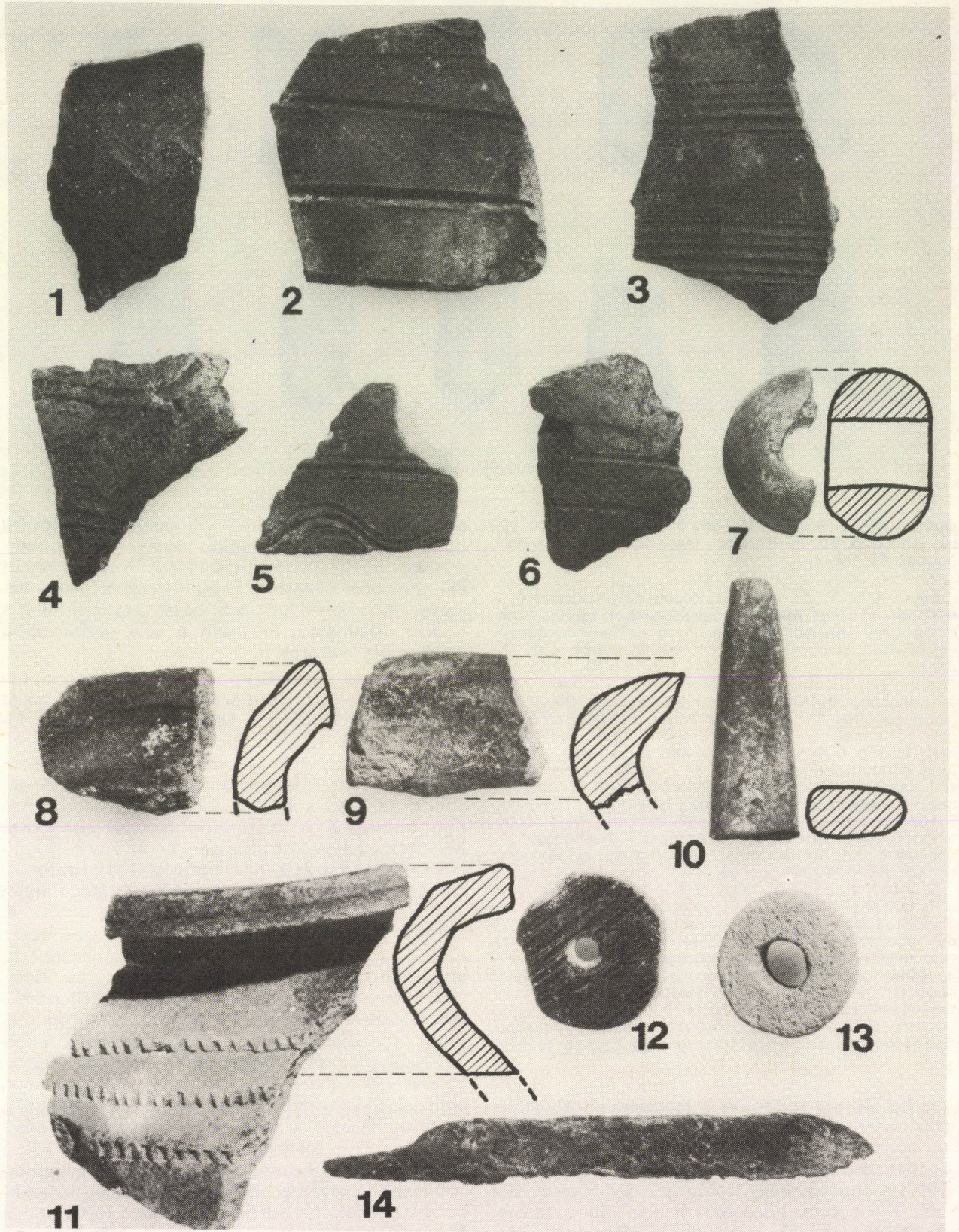
Egyéb leletek. Az első kutatóárok déli szakaszáról a templomon kívül már telepjelenségekkel találkoztunk, s a kidobott földből sűrű vonal- és hullámvonalköteggel díszített, iszapolt cserép (20. kép 3), vörös színű fazék oldalából készült orsókarika (20. kép 2) került elő. A templom É-i alapfalának helyén, a K-i oldalon szintén találtunk hullámvonalköteggel díszített edénytöredéket (20. kép 7), egy fekete színű, kihajló, szögletes peremű, vonalköteggel díszített vékony falú fazékpereget (20. kép 1) és világosbarna mészfoltos kihajló szögletes peremtöredéket (20. kép 8). A szórványleletek között van egy vékony bronzhuzalból készült kis méretű, nagyon keskeny S végű hajkarika is (átmérő: 1,5–2 cm, S vég sz.: 1 mm), amely a templomtorony Ny-i sarkának törmelékéből került elő. Az apszis megbolygatásakor egy Károly Róbert ezüst obulust (CNH II. 19) találtak (HORVÁTH 1977, 32–33).

1978-ban a templom helyétől kb. 300 m-re, az Ivacs u. 1. sz. telken (Nagy György tulajdona, hrsz. 3914) ház-alapozás közben egy nagy hamus gödröt találtak, melynek leleteiből Horváth Lajosnak sikerült néhány tárgyat megmentenie. Köztük volt egy tagolt peremű sárga színű, karcolt körbefutó vonallal díszített fazék felső része (21. kép), egy csúcsban összefutó szárú kerekded vaskengyel (22. kép 1) és egy 17,8 cm széles lóvakaró (22. kép 2). Az egész együttes valószínűleg egy leégett Árpád-kori házból származik, erre utalnak a fémtárgyak.

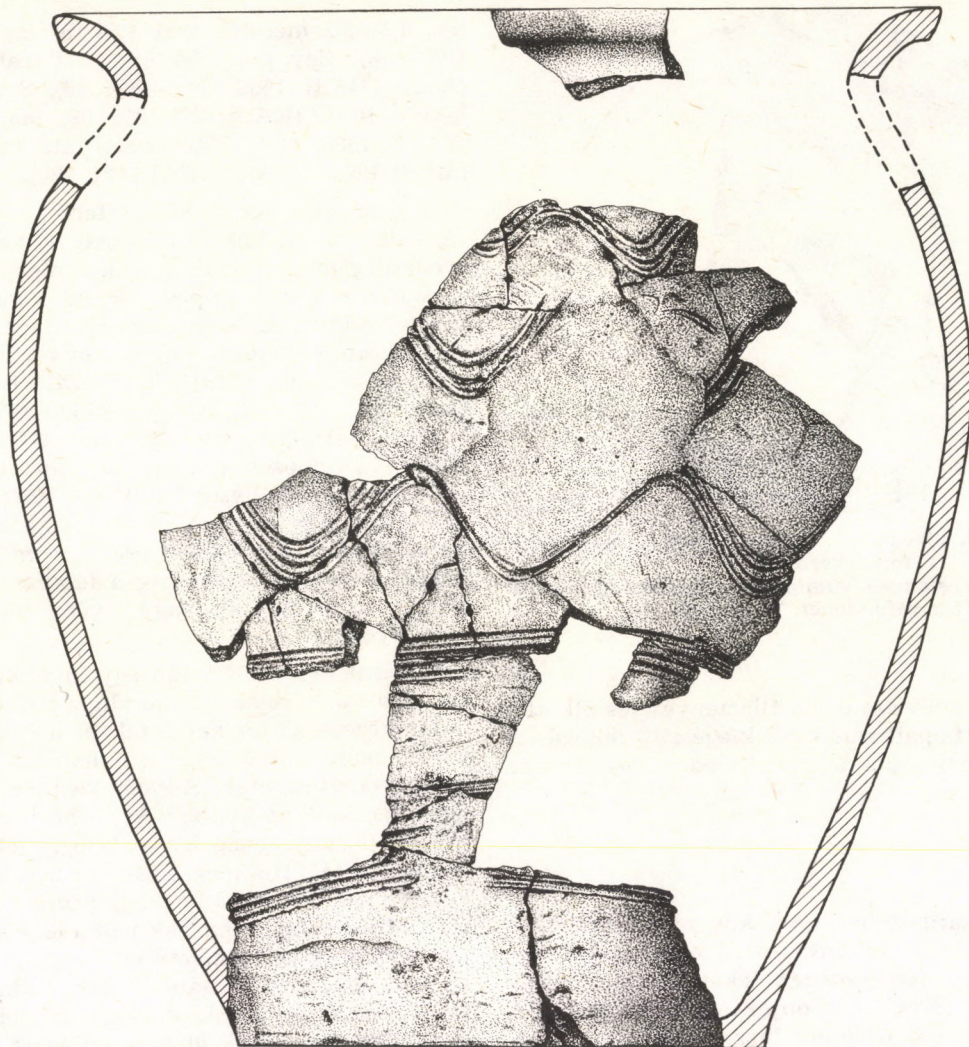
A hat feltárt házból és a templomból álló településrészleten az egyes objektumok már stratigráfiai helyzetük és egymáshoz való közelségük alapján sem származhatnak azonos korból. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy a falu felhagyott része fölé épült a templom, tehát ez a legkésőbbi építmény. De maguk a házak is különböző időszakból származnak. A legkorábbi minden bizonnyal a 2. számú. Erre mutat az, hogy betöltésében találtuk a leg-

archaikusabb cserepeket, és hogy valószínűleg agyagtapasztás nélküli kőkemencéjét teljesen szétrombolták. Betöltéséből összesen 9 db cserép került elő, ami arra mutathat, hogy felhagyott gödre hamarosan betemetődött. A 2. házzal egykorú lehet a 4. ház alatti árok, és talán a vele egyirányú, a 6. ház alatt levő árok is.

A 2. házzal egykorú épületet a feltárt területen nem találtunk. Ha az időrendben következő házat ki akarjuk választani a többi öt közül, akkor főként a leletek alapján tájékozódhatunk. De figyelembe kell vennünk a házak és árkok egymásra rétegződését és bizonyos jelenségeket is. Ilyen jelenség az, hogy a 4. és 6. ház egy-egy azonos irányú, korábbi árok felett létesült, tehát eleve nem lehetnek a település legkorábbi házai. Továbbá egymást metszi a 3. és 4. ház, melyek ezért nem lehetnek egyidejűek. Egymáshoz való közelségük alapján az 5. és a 6. ház sem lehet egyidejű. Míg az 5. és 6. házban csak a kemence feneké maradt meg, az 1., 3. és 4. házban többé-kevésbé felismerhető kemence-maradványok voltak. Ez arra utal, hogy az elbontott kemencék kőanyagát még valahol felhasználták. Annak ellenére, hogy a házak közül egyet sem ástak úgy egymásra, hogy emiatt betöltésük összekeveredhetett volna, mégis szinte azonosságig egyező cserepek vannak a 2. és a 3. (a sűrű, finoman iszapolt hullámvonalköteges cserepek), továbbá a 3. és 4. házban (a ferde sorban beszurkált díszű edények). Úgy gondolom, hogy a 2., 3. és 4. ház a közelségük és a kerámia alapján látható kapcsolatok figyelembevételével egymás utáni időszakra keltezhetők, s a sorban a 3. ház a legfiatalabb. E házzal lehet egykorú a 6. ház, és még fiatalabb az 1. (mindegyikben volt széles közzel bekarcolt csigavonal díszítésű edény, az egyes házakban ezek

13. kép 1—9. 1. ház leletei; 10—14. 5. ház leletei
 Abb. 13. 1—9. Funde des 1. Hauses; 10—14. Funde des 5. Hauses

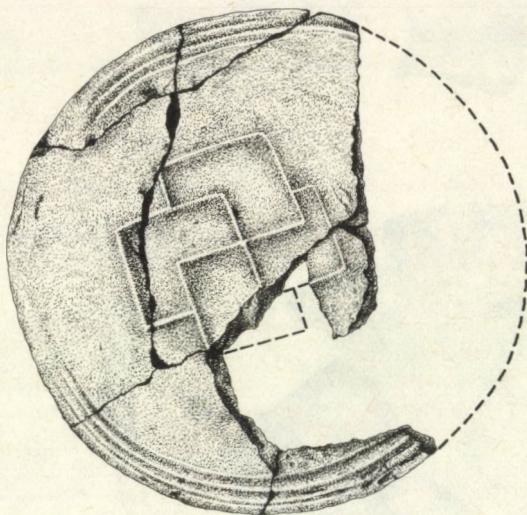

14. kép Fazék maradványai az 1. házból (1 : 2)
Abb. 14. Reste eines Topfes aus dem 1. Haus (1 : 2)

voltak túlsúlyban). Az 5. ház talán a 4. házzal egykorú. A feltárt hat ház tehát legalább négy különböző időben létezett, de mivel a 4. és 5. is túl közel vannak egymáshoz, közöttük is kell időbeli különbségnek lenni.

A házak sarkaikkal a fő égtájak felé álltak, bejáratuk valószínűleg egységesen a DNy-i oldalon volt. A patak magas partján, hosszú sorban helyezkedhettek el. Ezt a megfigyelésünket a későbbi beépítések során végzett földmunkák megerősítették: a két patak közén, a parttól távolabb nem találtak cserepeket és telepnyomokat. Minden lelet a part 15–20 m széles gerincén került elő, tehát lényegében a mai Ivacs utca telkein. Az árkok a vízpart felé futottak. Így nemcsak határoló szerepük volt, hanem a vízlevezetés célját is szolgálták. Mivel azonban túl kis területet tártunk fel, az árkok határoló szerepére nincsenek is adataink. Kétségtel-

len, hogy a házak a legkorábbi periódusban voltak egymástól a legtávolabb, hiszen a 2. háztól É-ra és D-re 10–10 m-re sincs egykorú épület. A későbbi időben azonban az egymás melletti házak között néhány méterre is lecsökkenhetett a távolság. Bár a házak egymástól való távolsága esetenként jelentős volt, mégsem találtunk közöttük olyan építményeket, amelyek nem voltak lakóalkalmatosságok. A hat házon és az árkokon kívül ugyanis csak két személgödört, illetve egy másik árok vagy szabálytalan gödör részletét tártuk fel. Azaz a lakóházakon kívül másfajta épületnek nem találtuk nyomát. Mivel más kora Árpád-kori falvaink ásátásán is nagyon ritkán találtak ipari tevékenységre utaló maradványokat, istállókat, terménytárolásra alkalmas létesítményeket, így a néhány házból álló településrészlet jellege nem a véletlen mintavétel következménye. Falunk jellegzetes agrártelepülés volt, melyben a gazdálkodás két

15. kép Fenékbélyeg az 1. házban talált fazék fenéktöredékéről (1 : 2)

Abb. 15. Bodenstempel vom Bodenfragment des im 1. Haus gefundenen Topfes (1 : 2)

fő ágát a földművelés és az állattenyésztés alkotta. Minden más foglalkozás csak kiegészítő jellegű lehetett, és nem lépte át a háziipari tevékenység szintjét.

A házak

A sárga, sárgásfehér homokos altalajban 30–35 cm mélységben jelentkezett a házak betöltésének barna, a 6. ház esetében fekete-kormos foltja. Néha az egymásra ázott objektumok teljesen homogén barnás betöltése elválaszthatatlan volt, legfeljebb más jelenségek segítettek az objektumok elkülönítésében. Nem tudtuk meghatározni a 3. és 4. ház egymáshoz való viszonyát, az 5. és 6. ház között levő keskeny összekötő árok és a házak időrendjét, és tulajdonképpen a 6. ház padlószintje alatt levő árok továbbfutása sem tisztázott. Ezek a kérdéses jelenségek azonban nem érintik lényegesen a házakról és a településrészről alkotott képünket.

A házak sem formájukkal, sem méretükkel nem térnek el a szokásos kora Árpád-kori félig földbeázott házaktól. Kisebb-nagyobb eltérésekkel négyzetes alaprajzúnak mondható az 1., 4. és 5. és 6., téglalap alakú a 2. és trapéz alakú a 3. ház. Legnagyobb oldalhossza a 2. háznak volt, közel 4 m. Együttal ez volt a legnagyobb alapterületű is: 12,8 m². A többi ház sorrendben: 3. ház: 11,5 m², 4. ház: 11,5 m²-nél kisebb, 6. ház: 10,24 m², 1. ház: 9,28 m², és legkisebb az 5. ház: 9 m². Ezek a méretek hasonló típusú házak között a közepes értékűek közé tartoznak. Kisebb alapterületű házak gyakoriak Dobozon (KOVALOVSKI 1975, 209), a szarvasi házak alapterülete 7,2 m² és 8,9 m² (KOVALOVSKI 1960, 37), Tiszalök-Rázomon a legkisebb

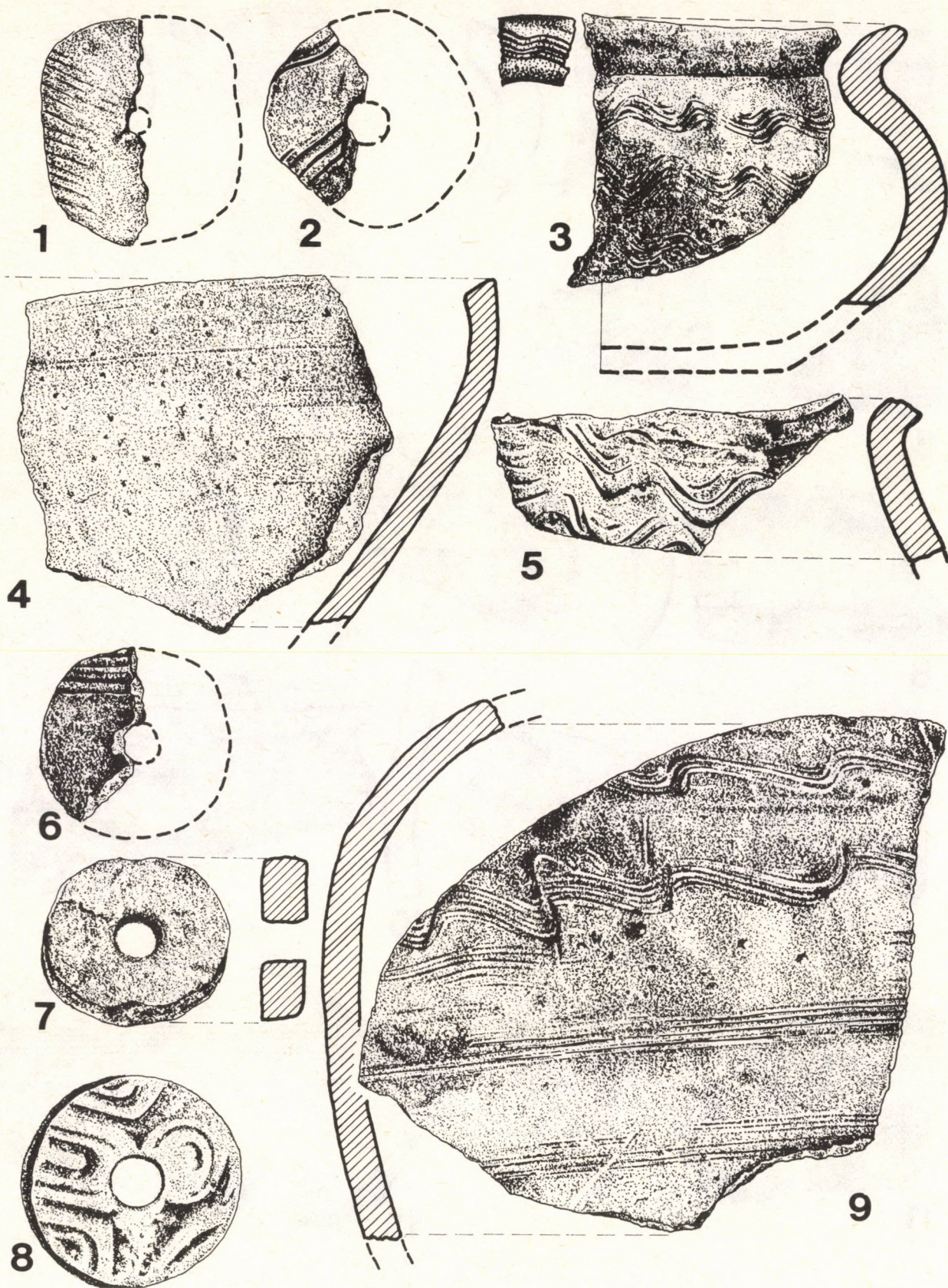
ház 2,2×2,2 méretű, azaz 4,84 m² területű (MÉRI 1952, 58). Egy nagyobb épület Tiszalök-Rázomon 18 m² (MÉRI 1952, 58; 1964, 66), Szébeny-Szentlászlón 16 m² (KÁRPÁTI 1979, 99), Majson 17,63 m² (PAPP 1968, 139), Kardoskút-Hatablakon 14,4 m² (MÉRI 1964, 10; MICHNAI 1981, 228).

A házak padlószintjének a felszíntől mért távolsága 60–70 cm között változott. Lehetséges, hogy eredetileg magasabbak voltak a mélységi értékek, s csupán a felszín kopása okozta a viszonylag kis mélységadatokat. A szintén homokos talajba beázott bashalmi házaknak ugyanis 110 cm mélyen volt a padlója (KOVALOVSKI 1980, 29–30), Csátalján 120–125 cm (PARÁDI 1971, 6. ábra), Szarvas-Rózsáson 117–120 cm (KOVALOVSKI 1960, 36), Dobozon viszont csak 60–100 cm volt a felszíntől mért mélység (KOVALOVSKI 1975, 209), pedig ott kötött a talaj. Főként a homokos, ill. homok talajba ázott házak esetében merül fel az a kérdés: hogyan óvták meg a falakat az omlástól: ugyanis védő deszka- vagy sövényfalnak nem maradt nyoma.

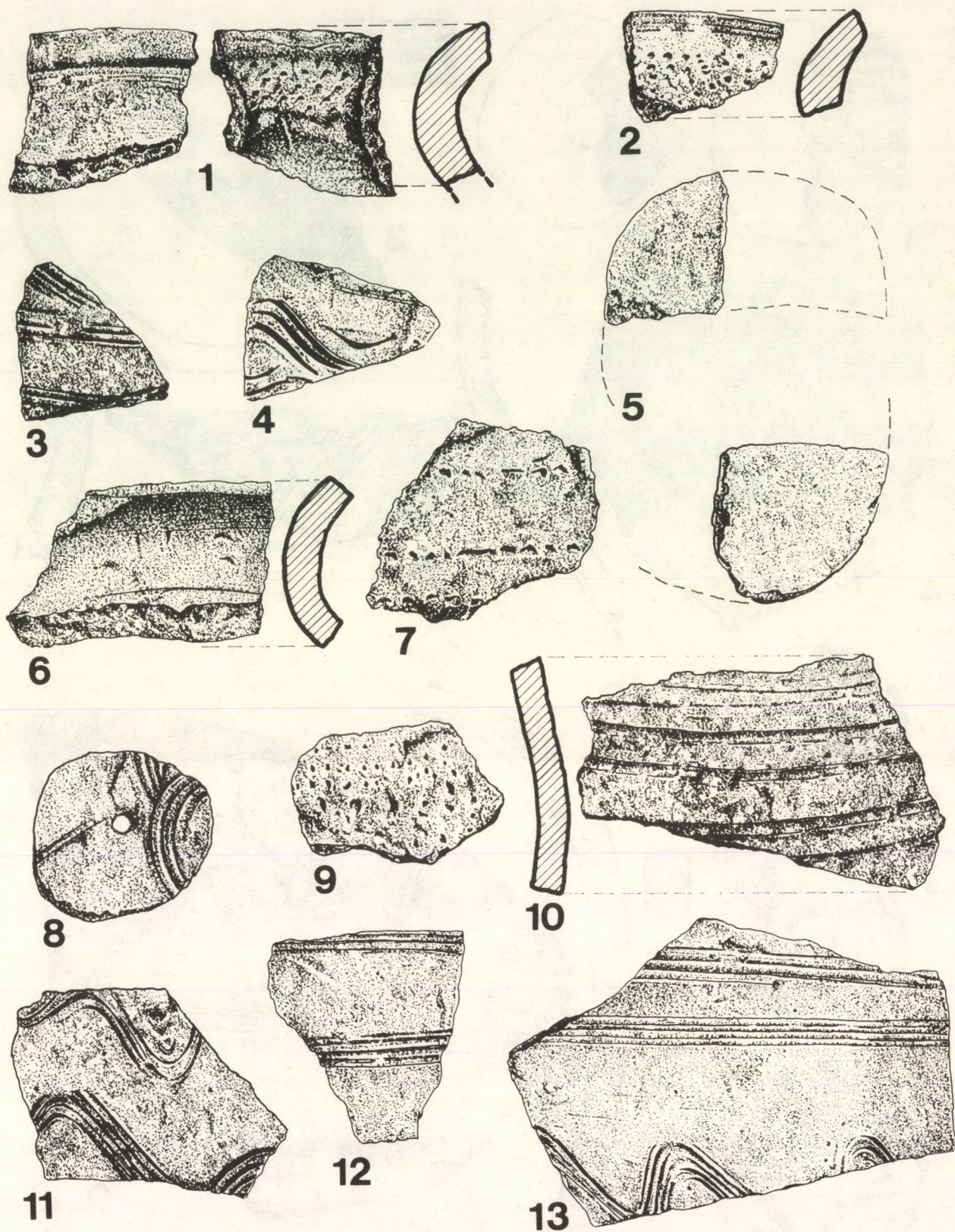
A házak tetőzetét talán egy kivétellel két ágasfa tartotta. Az ágasokat mindig a DK-i és az ÉNy-i oldal közepe táján helyezték el a falaktól 15–20 cm-rel beljebb. A 3. házban csupán az egyik ágasfa helyét találtuk meg. A vele szemben levőt talán nem verték le a földre.³ Az 5. házban a két ágas helyett öt, viszonylag kis mélységre lehelyezett cölöp helyét találtuk meg. Ezek közül négy az oldalak középvonalához igazodott, egy pedig a ház közepén volt. Mivel ennek a háznak volt a legkisebb az alapterülete, arra kell gondolnunk, hogy a tető kialakításának más módját választották. Ritkán másutt is találkozunk olyan házzal, ahol az oldalak középvonalában helyeznek el egy-egy ágast: Sály 1982/3 ház, Klučov 3. ház (DONAT 1980, 60).

Az 1-es és az 5-ös ház déli sarkában kis zsákyszerű kitüremkedést találtunk. Az 1. ház kibontásakor e kis „fülke” üresnek mutatkozott. Az 5. házban azonban e helyen két sertésagyarat találtunk. Lehetséges, hogy itt olyan építési áldozatról van szó, amelyet Méri István Kardoskúton, Bóna István pedig Dunaújvárosban figyelt meg (MÉRI 1964, 17; BÓNA 1973, 21).

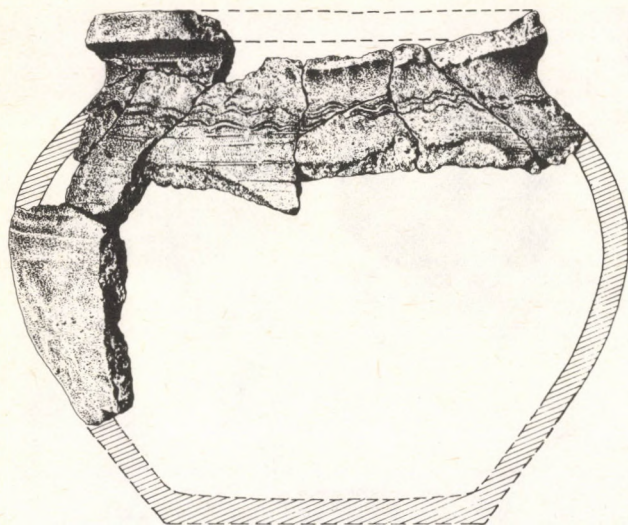
A feltárt hat házhoz leginkább hasonlókat a közvetlen környezetben kellene keresnünk, de ezek az ásatások zömmel közöletlenek. Így a velük való összehasonlítás egyelőre nem lehetséges: Visegrád (MÉRI 1961, 297; KOVALOVSKI 1981, 83), Pilismarót-szobi rév (KEMENCZEI—STANCZIK 1979, 5–6; KEMENCZEI 1980, 240), Esztergom-Szentkirály (BÁLINT 1967, 231; HORVÁTH—KELEMEN—TORMA 1979, 183–38; HORVÁTH 1979, 85), Dömös-Alsóföldek (LOVAG 1979, 31), Budapest-Nyék (ALTMANN 1973, 219), Tápiószőlős-Tégláshalom (DINNYÉS 1975, 104; MICHNAI 1981, 226–27). A legközelebb levő (11 km) domonyi ásatás feldolgozását Fodor I. készíti elő. A kissé távolabbi Bagról

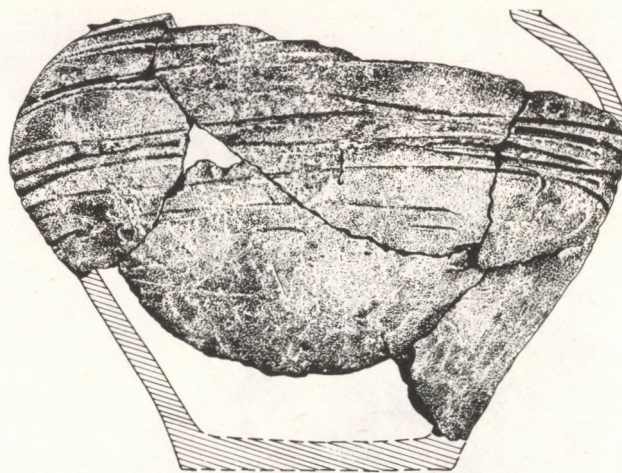
16. kép A 2. ház leletei
Abb. 16. Funde des 2. Hauses

17. kép 1—6. a 4. ház leletei; 7—13. a 3. ház leletei
 Abb. 17. 1—6. Funde des 4. Hauses; 7—13. Funde des 3. Hauses

18. kép Rekonstruált edény a 4. házból (1 : 2)
Abb. 18. Rekonstruiertes Gefäß aus dem 4. Haus (1 : 2)

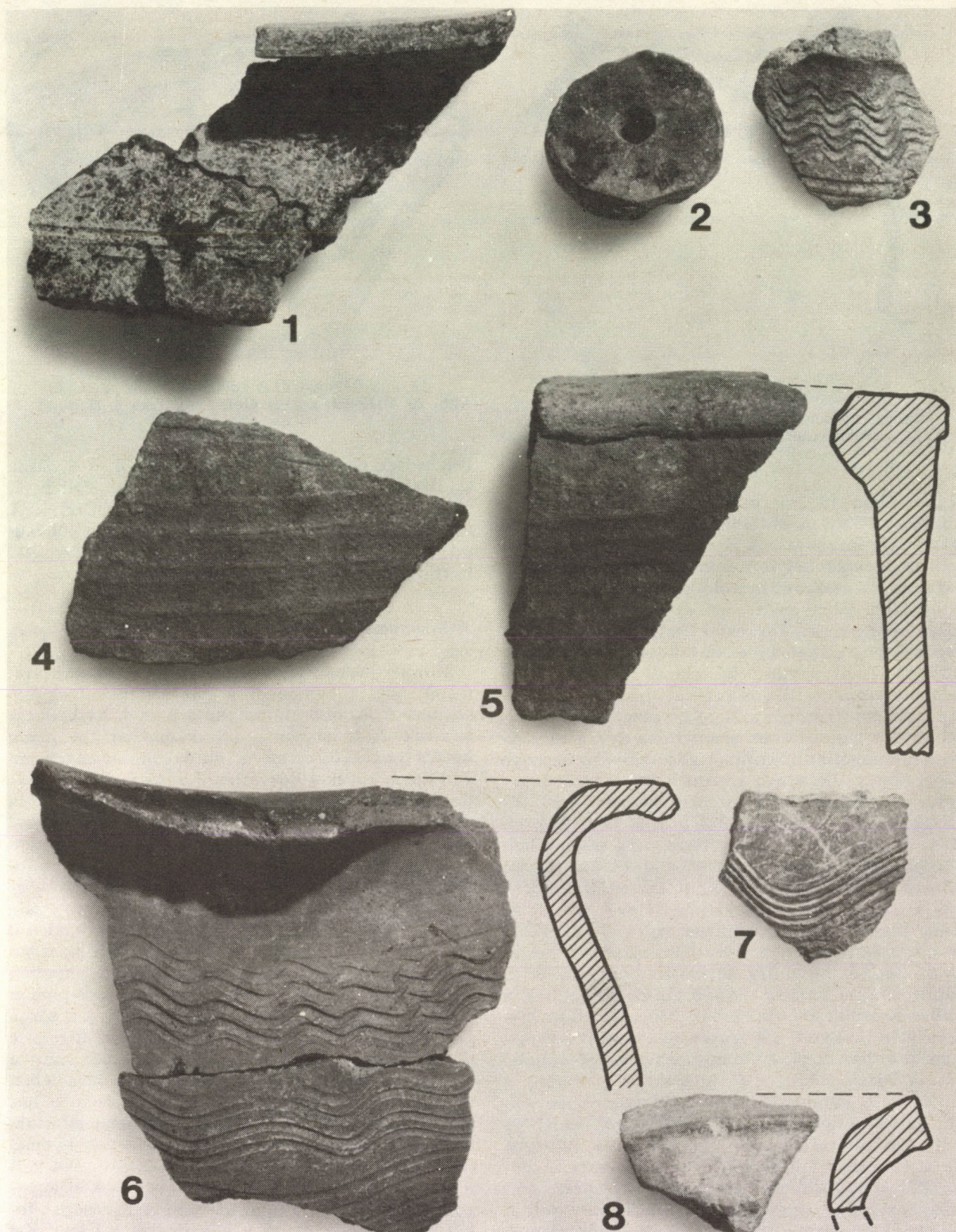
19. kép Rekonstruált edény az 5. házból (1 : 2)
Abb. 19. Rekonstruiertes Gefäß aus dem 5. Haus (1 : 2)

(légvonalban 15 km) csupán egyetlen ház került elő. Ez egy 3×3 m-es földház, melynek oldalai a fő égtájakhoz igazodtak. A K-i és Ny-i oldal közepén volt az ágasfák helye, a kőkemence maradványai pedig az ÉK-i sarokban voltak (KALICZ 1961, 11). A távolabbi települések közül az egyik legjobb párhuzamként a Bajcs-Farkasd-i (Bajč-Vlkanovo) kora Árpád-kori, részben besenyő lakosságú falu kínálkozik. A Točik ugyan a IX. század második felére keltezi a házakat, ill. a települést, de a leletek minden kétséget kizáróan a X—XI. századra keltezhető. Ennek legfontosabb bizonyítéka egy, a 10. házból való, egyetlen vasrúdból álló szájvasú besenyő zabla, amely Pletnyova szerint a XI. századi besenyő sírok legfontosabb ismertetőjegye (PLETNEVA 1958, 156, 3—4. kép; 1973, 3. t. 3, 18. t. 2, 9, 15, 33. t. 1—2.). Ehhez kiegészítésül csak annyit kell megemlítenünk, hogy Farkasd alig 14 km-re van DNy-ra Zsitvabesenyőtől és 10 km-re Udvardtól, ahol a garamszentbenedeki alapítólevél szerint az apátságának besenyő szolganépei voltak (GYÖRFFY 1963, 435—36). Bajcsan 4 X—XI. századi földházat tártak fel. A felszíntől 40 cm-re bontakozott ki alaprajzuk, és további 70—75 cm-re mélyedtek a földbe. Közülük a 7. és 10. ház (360×360 cm) négyzetes alaprajzú volt, a 9. trapéz alakú, mint a veresegyházi 5. ház, a 11. építmény pedig kerek kunyhó volt. A házak oldalai a fő égtájakhoz igazodtak, a kőkemencék minden házban az ÉK-i sarokban voltak. Az ásató ugyan szabad tűzhelyekről beszél, de a 10. házban minden kétséget kizáróan agyagba rakott kövekből állt a szétrombolt kemence. A házak DNy-i negyedében sekély gödrök voltak, melyeket az ásató ismeretlen rendeltetésűnek vél. A padlókat letaposták, de többszörös lesározásnak, rétegződésnek nyomát sem találták, ésebből arra következtetett A. Točik, hogy az egyes házak rövid életűek voltak. Az építmények É—D-i sávban he-

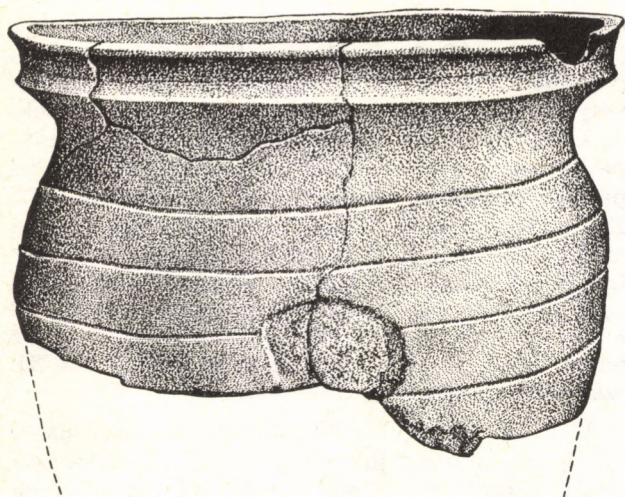
lyezkedtek el, s ebből az elrendezésből és a házak tájolásából rendszert vél kiolvasni, azaz déli bejáratot sejt és talán utcás elrendezést (TOČIK 1964, 63—69). Mindez és még számos párhuzam jól mutatja a X—XI. századi magyar falvak jellegzetes háztípusát és annak jellegzetességeit.

A kemencék

Minden házban egységesen a K-i sarokban építették meg a kemencét a ház padlójával egyező szinten. A legjobb állapotban a 3. és 4. házbeliakat találtuk. A 4. házban a kövek minden kötőanyag nélkül voltak összerakva, de a boltozat már nem volt ép. A köveket közvetlenül a ház padlójára rakták, s csak a megégett, kormos barna homok alkotta a kemence fenekét. A 3. házban sárga agyagból épült a kemence, melynek száját és oldalát eredetileg kisebb kövekkel rakták ki. A kemence boltozatának indítása patkó alakban állt, de nem volt átégve. A fenekét agyaggal vékonyan letapasztották, de nem tettek bele cseréptöredéket vagy kavicsot. Az 1. ház kemencéjét már szétrombolt állapotban találtuk meg. A kemence kövei az ÉK-i fal mentén szétszórva heverték. A veresre égett kormos padlón álltak a kemence kövei, melyek között kis sárga agyagtömbök is voltak. Eredetileg tehát a kemence köveit agyagba rakták. A 2. házban már csak a kemence fenekének részletét és a ház belsejében levő két követ találtuk. A kemence fenéke a ház átégett padlója volt, sározás nyomát nem találtuk. Az 5. és 6. házban már köveknek sem volt nyoma, hacsak a 6. ház megégett örlőkő töredéke nem volt a kemencébe beépítve. A kemencék fenekén agyagos sározás nyomait találtuk meg. A jelenségek tehát azt mutatják, hogy a kemencéket a házak K-i sarkában kőből, kötőanyag nélkül, vagy agyagba rakott kőből építették meg. Így a tüzelőhely kialakítása eltér az Alföldről vagy síkvidékről ismert ke-

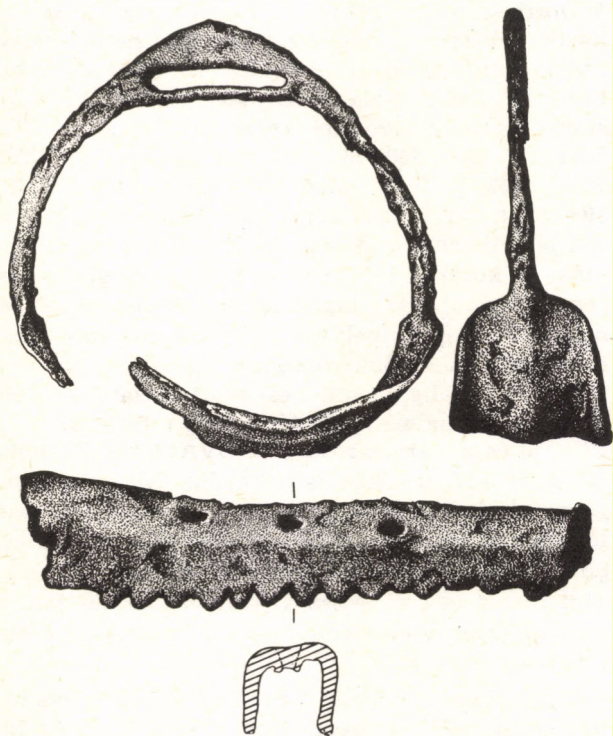

20. kép 4—6: leletek a 6. házból; 1—3, 7—8: szórványok
 Abb. 20. 4—6: Funde aus dem 6. Haus; 1—3, 7—8: Streufunde

21. kép XIII. századi edény felső fele a falu É-i végéből
(1 : 2)

Abb. 21. Obere Hälfte eines Gefäßes aus dem 13. Jh.
vom nördlichen Ende des Dorfes (1 : 2)

22. kép Kengyel és lóvakaró

Abb. 22. Steigbügel und Pferdetricgel (1 : 2)

mencefajtaiktól, amennyiben azok a ház sarkában meg hagyott földkockába vannak bevájva, vagy a ház falába vájva az oldalfalon kívül fekszenek, pl. Bashalmon (KOVALOVSKI 1980, 33—34), Dunaújvárosban (BÓNA 1973, 16), kisebb részben Tiszalök-Rázomon (MÉRI 1952, 58). Az eddigi tapasztalatok szerint a kőkemencés házak a síkvidéken is előfordulnak, ahol nehéz kőhöz hozzájutni: Szabolcs-Kisfaludon (FODOR 1976a, 8. kép), Poroszló-

Rábolyon (SZABÓ 1975, 46), Magyaradon (*ibid.* 38—39), Nyiregyháza-Felsősimán (NÉMETH 1973, 22), Dobozon (KOVALOVSKI 1974, 71). Ezzel szemben azokon a településeken, ahol a kő beszerzése nem okoz gondot, a legkorábbi időben mindig (SZABÓ 1975, 55), néha később is kőkemencékkel találkozunk: Visegrád-Várkert, Pilismarót-szobi rév, Sály-Lator, Várpalota-Unió bánya (BÓNA 1973, 71. 9—10. kép), és csak később tűnik fel a kő és agyag együttes használata, vagy a főleg agyagból épült kemence: Veresegyház, Vágsellye (Sala-Dušikarien) (LIPTÁKOVÁ 1963, 339). Ezt a fejlődési sort támogatják azok a VII—IX. századi telepeken talált kőkemencék, melyek az avar vagy szláv lakossághoz tartoztak: Kölked (KISS 1979, 188), Hanajna (Hnojné) (ŠIŠKA 1964, 379), Kisvárad (Nitrianski hradok) (BIALEKOVÁ 1958, 388), Zalavár-Kövecses (CS. SÓS 1980, 183). Az ilyen vidéken később megtelepedő magyarok falvaiban is többnyire kőkemencékkel találkozunk a korai időkben, majd fokozatosan előtérbe kerülnek az agyagból épült vagy földbe vájt kemencék: Dunaújváros, Szilád-Bodos (Siladice) (BIALEKOVÁ 1978, 214; HABOVŠTIAK 1962, 842), Nyitra-Sindolka (CHROPOVSKÝ 1975, 113—116), Vágsellye-Dusikarien (LIPTÁKOVÁ 1963, 339), Zalavár-Rezes (SZIMONOVA 1977, 57), Zalavár-Kövecses (CS. SÓS 1980, 183). Ezért kétségtelennek tartjuk, hogy a kőkemence archaikusabb jelenség falvainkban, még ha nincs is mindig korhatározó jelentősége. Ezt bizonyítja szláv eredetű 'kemence' szavunk történeti-régiészeti háttere is (FODOR 1977, 69).

Kerámia és egyéb leletek

Mivel nagyobb tájegységek, de néha kisebb területek kerámia anyagának is sajátos ismertetőjegyei vannak, a fazekasság emlékeit lelőhelyünk közvetlen vagy tágabb környezetének kerámia anyagával legcélszerűbb összevetni. A legarchaikusabb darabok kétségtelenül a 2. ház leletei. A kis bög-rének a perem belső felületén és oldalán is hullámvonalköteggel való díszítése leggyakrabban a késő avar kori edényeken fordul elő. A Szob környéki avar és magyar temetőkből egyaránt megtaláljuk: Szob 36, 67, 87, 99 stb. sírokban (GARAM—KOV-RIG—SZABÓ—TÖRÖK 1975, 164, 167, 169, 171), Szob-Vendelin 1. sír (MNM ltsz. 20/1933. 50). De a perem belső oldalának ilyen díszítése a Szentesszentlászlói honfoglalás kori temető 82. sírjának edényén is előfordul (SZÉLL 1941, 241). Ha viszonylag ritkán találkozunk is e díszítéssel, X. századi továbbélése bizonyított ezáltal. Ennek alapján a 2. ház keltezését a X. századra kell tennünk. Támogatja e keltezést a szürke tál időrendje is. Kovalovszki Júlia Bashalomról közöl egy hasonló darabot (1980, 18. t. 2), melynek honfoglalás kori párhuzamát viszont Németh Péter említi a Tiszaber-cel-ráctemetői egyik honfoglalás kori sírből (1982,

135). A 2. ház anyagában van egy nagyon jól iszapolt, szürke edény töredéke (16. kép 9), melynek viszont a 3. ház betöltésében találtuk meg szorosan vett párhuzamát (17. kép 11–13). Mind anyaguk, mind díszítésük, de színük is azonosnak látszik. Pedig bizonyos, hogy nem ugyanannak az edénynek a töredékei. Ezek a töredékek megközelítőleg azonos korúnak mutatják a 2. és 3. házat. A 3. ház anyagában van még egy archaikus díszítésű cserép, melynek felületén vízszintes és ferdén beszúrkált pontsorok láthatók (17. kép 9). Ez a beszúrkált pontsor a IX–X. századi avar és szláv kerámián gyakori, bár ott a ferde beszúrkálás többnyire váltakozó irányú sorokat, „halszálka mintát” alkot: Szebény (GARAM—KOVRIK—SZABÓ—TÖRÖK 1975, XVIII. t. 6), Szob 68. sír (*ibid.* 167), Dévényújfalú (EISNER 1952, 105. ábra 6), Pustimer (DOSTAL 1966, XXXVIII. t. 3) stb. Biztosan Árpád-kori párhuzamát viszont alig ismerjük. Ide tartozhat egy császár korinak meghatározott töredék Kevermesről (Békés m.) (PELLE 1978, IV. t. 10). Előfordul IX–X. századnak meghatározott felvidéki településeken, melyek a XI. században kétségtelenül léteztek: Nyitra-Sindolka (CHROPOVSKÝ 1975, 113–116, 84. ábra 1), Komjáti-Tomásove (TOČIK 1977, 269, 146. ábra). Megtalálták az abaújvári vár sáncában (GÁDOR—NOVÁKI 1980, IX. t. 6), Zalavár-Kápolna mellett (Cs. SÓS 1963, 67. kép 1), Mačvanska Mitrovicán⁴ (MINIĆ 1980, 24, XXV. t. 4). A 3. ház anyagában levő orsókarika hullámvonalköteggel díszített edény falából készült, és a párhuzamos vonalakkal díszített töredék is a korai cserepek közé tartozik. A fogaskerék mintával díszített edények töredékei viszont későbbi időre mutatnak. Az eddigi legkorábbi fogaskerék mintával ellátott edények a XI. század közepéről, második feléből származnak (PARÁDI 1963, 206; TÖRÖK 1962, LXII. t. 599. sír, XCIII. t. 185. és 200. sír). Mivel a ház betöltésében széles közzel benyomott csigavonal-díszítés előfordul, inkább a XI. század végi keltezésre hajlunk.

A 3. ház korai elemeihez kapcsolódik a 4. ház leletanyaga. Elsősorban a perem belső oldalán beszúrkált díszítésű töredékeket érezzük kapcsolatba hozhatónak a 3. ház beszúrkált díszítésű cseréptöredékeivel. A jól iszapolt, szépen korongolt, szögletes peremek a magyarországi anyagban, számomra legalábbis párhuzam nélkül valók. A morvaországi, cseh és más szláv anyagban vannak hasonló díszű edények, és természetesen a késő avar kerámiában: Abony (HAMPEL 1905, III. 473. t. 5), Pilismarót-Basaharc (FETTICH 1965, 60. 100. kép 2), Érsekújvár (ČILINSKA 1966, 39, 79. t. 12), Szebény (GARAM—KOVRIK—SZABÓ—TÖRÖK 1975, 61, 67), Morvaországban talán még gyakrabban (DOSTAL 1966, XIII. t. 9, LVI. t. 3, 6 stb.). A 4. házban van egy korainak látszó, vastag falú, széles szájú alacsony fazék, amely a hasán a legszelebb. Formai párhuzamait Dobozon (KOVALOVSKÝ 1975, 12. kép 4, 6, 7), Dunaújvárosban

(BÓNA 1973, 17. t. és 34. t. 4), Hács-Béndekpusztán (PARÁDI 1967, 33) és Mačvanska Mitrovicán (MINIĆ 1980, IV–VI. t.) is megtaláljuk. A nagyon sekélyen, sűrűn egymás mellé karcolt díszítés, amely az egyik fazék hasi részén található meg, a Budapest-nyéki 1. házban hullámvonalköteges szögletes peremű töredékekkel került elő (ALTMANN 1973, 223. 8. kép), és Bashalmon is a korai vasolvasztó műhelyből való (KOVALOVSKÝ 1980, 23. t. 16). Így ez a töredék sem különül el a ház előbb felsorolt leleteitől. Ugyanakkor a későbbi idők díszítő motívumai hiányoznak az edényekről. Így a 4. ház leletei egységesen a korábbi időszakra, a X–XI. századra keltezhetők.

Az 5. ház anyagát a XI. század közepére, második felére keltezhetjük a fogaskerék díszítéssel ellátott, szögletes peremű töredék alapján. Közeli párhuzamait ismerjük Poroszló-Ráboly puszta 3. házából (SZABÓ 1975, XI–XII. t.), Bajcs-Farkasdórol (TOČIK 1964, 63–69), az egri vár X–XI. századi temetőjéből (KOZÁK 1980–81, 22), Dunaújvárosból (BÓNA 1973, 32. t. 19, 34. t. 5), Csátalja-Vágotthegyéről (PARÁDI 1971, 8, 10. ábra 1) stb. A házból előkerült, nagyrészt kiegészíthető, széles szájú, zömök fazék (19. kép) szabálytalan közökkel bekarcolt csigavonalas díszítésével szintén a X–XI. századi formák közé illeszkedik be: Bashalom (KOVALOVSKÝ 1980, 33. t. 5), Halimba 517. sír (TÖRÖK 1962, LVII. t.), Mačvanska Mitrovica (MINIĆ 1980, I. t.). A 6. ház anyagában már ismét keverten jelentkeznek a X–XI. és XI–XII. századi formák. A korábbi réteghez tartozik a szögletes peremű, három egyre laposabb hullámvonalköteggel díszített töredék, melynek párhuzamát nem ismerem. Talán a későbbi réteghez tartozik a két üst-töredék. Az alig tagolt, keskeny, visszaturomkedő perem a bashalmi (KOVALOVSKÝ 1980, 21. t. 1, 27. t. 6) és a szarvas-rózsási (KOVALOVSKÝ 1960, XI. t. 16–17) üstökön is előfordul. XI. század végére való keltezésére csupán a bashalmi 2. házban fogaskerék mintával való együttes előfordulásából gondolunk. Viszont mindenképpen XI–XII. századi forma egy széles szájú, szájával azonos hasátmérőjű fazék széles vonalközű csigavonallal díszített nagy darabja.

Ugyanezek az elemek fordulnak elő az 1. ház betöltésében talált cserepeken (13. kép 2, 6). Az innen előkerült legizgalmasabb edény egy nagy veres fazék három nagy darabja (14–15. kép). Az edény fenekének szélén több sorban finom sekély körgyűrű nyomai látszanak, amely körülveszi az egymást fedő négyzetekből kombinált fenékbélyeget. Ennek az edénynek sajnos kis peremtöredéke maradt, így egészíthettük ki. Valószínűleg a XI–XII. századra keltezhető.

Kifejezetten a XII. század végére és a XIII. század elejére keltezhető az Ivacs út 1. szám alatt talált ház anyaga. Az együttest keltező fazék típusa

a tatárjáráskor elrejtett éremkincsek egyik leggyakoribb tárolóedénye (PARÁDI 1963, 223, 2. kép 4). Mivel a házban vastárgyak is voltak, melyek közül egy lóvakarót, egy kengyelt és más meghatározhatatlan vastárgyak töredékeit is sikerült megmenteni, feltehető, hogy a ház leégett, hasonlóan egy hajdúböszörményi kora Árpád-kori házhoz, melyben több mint 30 különféle vastárgy volt (ANTALÓCZY 1980, 79). Így talán a tatárjárással kapcsolható össze pusztulása. Mind a kengyel, mind a lóvakaró a XII—XIII. századra keltezhető típus. A kengyel előfordul Bánkúton (FODOR 1972, 223—42; BANNER 1931, XX. t. 8—9), Erdőtelken (FODOR 1976b, 259), kelet-európai párhuzamait szovjet szerzőknél találjuk meg (KIRPIČNIKOV 1973, 45. XV. t. 11—12; PLETNEVA 1973, 12. t. 2, 3, 20). A lóvakaró a kétsoros fogazású típusba tartozik (SZABÓ 1954, XXXIV. t.; KIRPIČNIKOV 1973, 85. 50. ábra 4). Egyelőre egy közöletlen párhuzama van Árpád-kori anyagunkban (LÁSZLÓ 1964—65, 119).

A kisebb leletek között van két kés, amely máshol is a leggyakoribb vastárgynak látszik (MÉRI 1952, 64; EFIMENKO—TRET'JAKOV 1948, 43; VI. t.). A leggyakrabban előforduló eszközök az orsókarikák és orsógombok. A 2. házból három különböző töredék és két ép is került elő. A legszebb darab kétségtelenül a terra sigillatából készült példány, amely az ÉNy-i oldal mellett levő cölöplyukban volt. Csupán a 6. ház leletei közül hiányzik.

Érdekes lelet az 1. ház bejárata előtt talált 10 db csigacsontból készült (juh asztragalosz) kockajáték. Majd mindegyik csiszolt felületű, többön 1—2—3 kis félgömbölyű mélyedés jelzi a játékban való értékét. Az asztragaloszból készült játék több településről és temetőből ismert: Tiszalök-Rázomról (MÉRI 1952, XVIII. t. 8—10), Bashalomról (KOVÁLOVSZKI 1980, 31. t. 1), Pécs-Tettyéről (PARÁDI 1958, 131, LXII. t. 16), a budai várból (LÁSZLÓ 1955, 152, fig. 38), Deszk-Olajról (BÁLINT 1977, CVI. t. 1—2), a borsevoi gorodiscséből (EFIMENKO—TRET'JAKOV 1948, VII. t. 1—4), Tamanból (SOKOL'SKIJ 1976, 47. kép 10—14), az Ivolga gorodiscséből (DAVYDOVA 1968, 234, 15. ábra), és számos bulgáriai temetőből: Dolni Lučovit I. temetőből, Bidinciből, Külevcséről, Garvan I. temetőből (VAŽAROVA 1976, 192—193, 163, 92, 95, 15, 21, 27) stb. A kockajáték a keleti népek között nagyon kedvelt volt. A burját hősi ének főszereplőjének, Irensejnek gyermekei „bamba bivaly borjának bokacsontjával játszottak” (IRENSZEJ 34). Nyugat-európai kedveltségét Brueghel: Gyermekek játékok c. képe bizonyítja (KASS—LUKÁCSY—WEÖRES 1981, 12—13).

A kőeszközök közül egy fenőkö és több őrlőkö (kézimalom) töredéke érdemel említést (az 1. és 6. házon kívül az 1. gödörben is volt egy-egy töredék).

A templom

A templom a román kor végére jellemző egyenes szentélyzáródású típusba tartozik (KOZÁK 1965a, 253; KOZÁK 1965b, 154). Teljes külső hossza kb. 18 m, szélessége 8 m lehetett. A hajó belmérete 5×10 m körül volt (2. kép). Késői keltezését megerősíti az a tény, hogy a XI—XII. századi, felhagyott falurész házai fölé építették.⁵ A település rész felhagyása után mindenképpen hosszabb időnek kellett eltelnie, esetleg részleges lakosságcsereének megtörténni ahhoz, hogy az elpusztult házak helye fölé templomot építsenek. Erre településünk esetében is a tatárjárás utáni időszak látszik a legmegfelelőbb időpontnak. Talán ez az oka a Pest környékén gyakori jelenségnek, a templom körüli temető hiányának (MELIS 1975, 233, 236, 242). A templom belsejébe eltemetett 3 kisgyermek váz kora teljesen bizonytalan, illetve az É-i fal mellett levőről tudjuk, hogy már habarcsos törmelékben feküdt. Ez közvetve azt bizonyítja, hogy már a templom pusztulásának idején ásták meg a sírt, de a falak még álltak. A falu halottait tehát vagy a korábbi templom temetőjébe, vagy ha ilyen nem volt, akkor az egyik közeli templomos helyre, Veresegyházra vagy Szentjakabra temették.

A falu

A lelőhely tágabb környezetét Ivacsok néven nevezték a legutóbbi időig. A XV. században létezett egy Iwach nevű prédiom, melyet egy 1430-as oklevél Veresegyházhoz tartozónak mond. 1461-ben Ivacs pusztja 32 jobbágytelekhez tartozó földjeiről, rétjeiről és elhagyott templomáról hallunk (HORVÁTH 1977, 33, 40). A határnév tehát minden kétséget kizárva egy Árpád-kori falu nevét örökítette meg. Kezdeteiről csak a régészeti leletek vallanak. A valószínűleg személynévi eredetű falu a X. században jött létre a vízparti homokháton. Lakóinak származásáról az edények által közvetített fazekashagyományok vallanak, amelyek sok vonást megőriztek a honfoglalás előtti fazekasságból.⁶ Érdekes azonban, hogy e hagyományok nem a közvetlen környezet IX. századi lakosságához, hanem a Duna-kanyar más közösségeihez vezetnek.⁷ Az alapító néhány család minden bizonnyal telepített közösség volt. A falu kezdeti kiterjedését nem ismerjük, de a XIII. század elejére mintegy 500 m hosszúságban húzódott a házak sora. Az alapító családok kétségtelenül a későbbi templom táján telepedtek meg, s az egyre fiatalabb településrészek észak, azaz a patakok összefolyása felé alakultak, ahol XIV. századi leletek is előkerültek. A feltárt településrész házai valószínűleg 100—150 év alatt épültek meg és pusztultak el. Lakóik felhagyták őket, kiürítették, talán mert beomlott a faluk, elkorhadtak a tetőzet szarufái vagy az ágasfák végei. A padlók lesározatlansága, a kemencék fene-

kének csekély átégése, a 3-as ház kemencéjének átégetlen agyagfala mind arra mutatnak, hogy egy-egy ház rövidéletű volt. A használat időtartamát azonban nem ismerjük. A templom helyén már a tatárjárást megelőző majdnem 100 évben sem álltak házak. Így eshetett később a választás ennek a viszonylag kiemelkedő területnek templom céljára való felhasználására.

Az Árpád-kori falu nagyságát annak ellenére sem ismerjük, hogy kiterjedését sikerült meghatározni. De talán nem járunk messze a valóságtól, ha az említett XV. századi adatot is figyelembe vesszük a háztartások számának becslésénél. Annak alapján kereken 30 telket véve átlagnak, a XIII. század elején a 3–400 méteres parton kb. 10 méterenként állhattak a házak. Számolva a házak gyors elhasználódásával, 250–300 év alatt kétszáznál is több földházat kellett építeni a falu területén. Ivacs XIV. századi lélekszámát két adat is segít megbecsülni. Az egyik a templom mérete. A hajó 50 m²-es területen hármasszorzót alkalmazva 150 ember fért el. A másik: ha a középkori családok létszámánál általánosan elfogadott 5-ös szorzót alkalmazzuk, akkor a 30–32 telken 150–160 ember élt.

Jegyzetek

1. Az ásátások anyagi fedezetét Pásztor Béla, a Nagyközségi Tanács V. B. elnöke biztosította. A feltárási munkában nagy segítségemre volt Horváth Lajos, aki helytörténeti kutatásai során a lelőhelyet felfedezte és a későbbiekben az építkezéseket is figyelemmel kísérte. Támogatásukat e helyen is megköszönöm.
2. Az ivacsi ásátás anyaga az MNM középkori osztályán van beletárolva 77.1.1.B–77.17.3.B és 80.3.1–19.B leltári számok alatt.
3. Viszonylag sok településen tártak fel olyan házat, amelyben csupán egy nagyobb cölöplyukat találtak, vagy egyet sem. Így pl. a csehországi Klučovon gyakran csak egy, szabálytalanul elhelyezett nagyobb cölöplyuk került elő (KUDRNAČ 1970, 66–67, 81). A břežnoi korai szláv településen is hasonló jelenséget figyeltek meg, bár itt hangsúlyozták a falak mellett talált kisebb karólyukak sorát is. Egy esetben a ház kívüli cölöplyukat határozták meg az ágasfa párja helyéül, s más házakat e példa után rekonstruáltak (PLEINEROVÁ 1975, 34, 124, V. és VIII. kép). Az egyetlen nagyobb cölöp helyét mutató és az ágasfa nélküli gödörházakat boronaházaknak szokták meghatározni (DONAT 1980, 60). Egy kora Árpád-kori sziládi (Siladice, okr. Trnava) földházról Habovštiak alapította meg, hogy föld fölé épített részei voltak, mivel semmiféle cölöplyukat sem talált a ház belsejében (HABOVŠITAK 1962, 842; BIALKOVÁ 1978, 214). Számos más kőkemencés és ágasfák nyoma nélküli földházról is hasonló véleményt látott napvilágot. Ugyanakkor P. Donat azt hangsúlyozza, hogy földfelszíni boronaházaknak a legkritikább esetben van maradványa, és így bizonyítéka is. Számvetése szerint az ÉNy-i szláv területeken 71

A X–XIII. századi falu életének termelő tevékenységéről az őrlőköveken kívül a házakból előkerült állatsont anyag is vall. Vörös István meghatározása szerint minden más állatot megelőzve a szarvasmarha tartás túlsúlya jellemző a falura (130 csont a hat házból). A fontossági sorrendben második állat a juh (24 csont) és ezt követte a sertés (21 csont). Lócsontok csak három házban voltak (összesen 10 db). Tyúksontot négy házban, összesen öt db-ot találtunk, s egy házból lúdcson is került elő. Jellemző, hogy sem kutya, sem vadászott állat maradványa nem fordult elő a csontok között. A szarvasmarha 68⁰/₀-os részaránya az eddigi legmagasabb értéknek számít, s a ló 5,2⁰/₀-os aránya a legalacsonyabbnak (KOVALOVSKÍ 1980, 43–44). Az állatállomány összetétele semmiféle nomád állattartási örökséget nem tükröz.

Ivacs falu növekedését, gazdasági fejlődését a tatárjárást ugyan megszakította, de a templom építése idején már újra elérte a közepes nagyságú falvak szintjét. A XV. század elejére azonban homokos talaja kimerült, és a falu életképtelenné vált. Lakói elhagyták, földjei Veresegyház területébe olvadtak be.⁸

nagyobb ásátáson csupán 7 (!) esetben találtak kétségtelen bizonyítékot. Végül mégis földfelszíni boronaházak közé sorolja az ásátók véleményét elfogadva a vágsellyei és ógyallai egyik házat (DONAT 1980, 56, 60). Ami a sellyei (Šala-dusikarien) házakat illeti, a közlemény eléggé szűkszavú. A szerző szerint XI. századi telep négy házából egyet majdnem megsemmisítettek. Az 1. házat a 116. ábrán láthatjuk. Egy szabálytalan, a téglalapra alig-alig hasonlító gödröt mutat be a szerző, amelynek egy hosszabb és egy rövidebb átmérője van. A hosszabbik átmérő mentén a gödör szélétől mindkét irányban fél méterre, a gödrön kívül levő két cölöplyukat kapcsolja a házhoz. Ennél a „háznál” szóba sem jöhet a szabályos, felmenő boronafal. A 8. ház esetében talán a vastag kormos-szenes betöltés lehetett a faépület feltételezésének alapja, más bizonyítékról ugyanis nincs a közvéleményben adat. A negyedik épületnél csak a nagy boltozatos agyagkemencéről van dokumentáció. Ezekből az adatokból nehéz felmenő falú boronaházra következtetni (LIPTÁKOVÁ 1963, 313, 336–39). Meg kell jegyeznünk, hogy a közelben szegényes köznépi temető melléklet nélküli sírjait is megtalálták (NEMEJCOVÁ–PAVUKOVÁ 1963, 271–72). A kora Árpád-kori házak között ilyen különleges alaprajzú formák nem szoktak előfordulni. A másik boronaházra vonatkozó adat az Ógyalla-abadombi középkori magyar faluból származik. Az Abadomb tetején templom volt, e körül nagy kiterjedésű templom körüli temető van, melynek szélei hasonlítanak egy egyrétegű köznépi temetőre. De már a sírok között is vannak településnyomok. Az elmondottakat P. Čaplovič szövegéből is kielemezhetjük, de a szerző fényképei is ezt bizonyítják. Az ál-

- tala említett két település ugyanannak a falunak a két különböző irányban levő része, hiszen szó sem lehet két különböző faluról a templomtól 50 és 150 m-re. Az egyik településrészen olyan tűzhelyet talált a szerző, amelyre gerendalenyomatos agyagtapasztás omlott. Ezt értékeli Čaplovič gerendaháznak. Ez azonban koránt sem biztos. A közzétett dokumentumok még azt sem bizonyítják, hogy házhoz tartozó kemencéről van-e szó, vagy szabad tűzhelyről. Nem ismerjük a lenyomatokat sem (ČAPLOVIČ 1965, 237).
4. D. Minič távoli összehasonlító anyagra támaszkodik Mačvanska Mitrovica régészeti emlékeinek kormeghatározásában és a helyi lakosság kultúrája összevetésének kutatásában. Az Al-Duna menti romániai és bulgáriai párhuzamok azonban kétséget ébresztenek a párhuzamkeresés e módjával szemben, hiszen 7–800 km távolság választja el egymástól a szóban forgó területeket. Sokkal célszerűbb lett volna a magyar emlékekkel való összevetés, hiszen ezek számosabbak, sokkal közelebb is vannak, nem beszélve arról, hogy az adott időben Sirmium a magyar királyság területéhez tartozott, és a Szávaszentdemeterrel szembeni település is gyakran annak részeként jelenik meg. A távoli párhuzamokkal való kapcsolatteremtés hibaforrásaira legutóbb J. Giesler mutatott rá (1981, 17, 85).
 5. Bár kétségtelen, hogy az egyenes szentélyzáródású templomok sora épült a XIII. század második felében, az alaprajz sajátossága mégsem keltezi feltétlenül a XIII. század második felére az összes egyenes szentélyzáródású templomot. Erre az egyik legismertebb példát a kardoskúti ásátás szolgáltatta (MÉRI 1964, 5–6). A műemléki kutatások több bizonyítékkal szolgáltak e típus korai előfordulására (HOLL 1970, 381–82; CABELLO—LUKÁCS 1981, 131).
 6. A VIII–IX. és X–XI. századi kerámia közötti kapcsolatokra Parádi Nándor is rámutatott. A Duna-kanyar, nevezetesen a Szob környéki késő avar kori és X–XI. századi magyar kerámia hasonlóságai mellett a Mosonmagyaróvár körüli avar temetők és az oroszvári X–XI. századi magyar temetkezések fazekai közötti rokon vonásokat emelte ki (PARÁDI 1959, 22). Bihar megye területének késő avar kori és a X–XI. századi magyar fazekassága közötti kapcsolatokra is sikerült rámutatni (MESTERHÁZY 1975, 212).
 7. Az 1976 óta folyó településtörténeti kutatások során Veresegyház déli határában terepjárásokon több VIII–IX. századi településhelyet fedeztünk fel. Ezek közül két lelőhelyen kisebb ásátást is végeztünk. A mogyoródi és szadai határ közelében olyan avar településre találtunk, amelynek kerámiája 90%-ban szabadkézzel készült. A durva korongolatlan edények felületét gyakran pecsételéssel készült rácshálóra emlékeztető minta borítja. A kb. 10%-os arányban előforduló korongon készült edények között olyan jó minőségű darabok is vannak, hogy csupán technikájuk alapján későbbre is keltezhetnének őket. Érdekes azonban, hogy az ivacsi X–XI. századi leletek között nem találjuk meg az alig egy km-re levő késő avar kori telepek korongolt edényeit sem (MESTERHÁZY—HORVÁTH 1983, s.a.).
 8. A tanulmányhoz a rajzokat Király József (21–22. kép), Szilágyi Erzsébet (1. kép) és Szilágyi Éva (2–3, 6–11, 14–18) rajzolták.

IRODALOM

- ALTMANN 1973
 ANTALÓCZY 1980
 BANNER 1931
 BÁLINT 1967
 BÁLINT 1977
 BIALEKOVÁ 1958
 BIALEKOVÁ 1959
 BIALEKOVÁ 1978
 BÓNA 1973
 CABELLO—LUKÁCS 1981
 ČAPLOVIČ 1965
 CHROPOVSKÝ 1975
- J. ALTMANN, *Előzetes jelentés a nyéki faluásatásról. Vorbericht über die Ausgrabung des Dorfes Nyék*. BpR 23 (1973) 219–227, 228.
 I. ANTALÓCZY, *Hajdúböszörmény-téglagyár környéke*. RégFüz I/33 (1980) 79–80.
 J. BANNER, *A bánkúti lovassír. Das Reitergrab von Bánkút*. Dolg 7 (1931) 187–199, 199–204.
 A. BÁLINT, *Esztergom-Szentkirály*. ArchÉrt 94 (1967) 231.
 Cs. BÁLINT, *A honfoglaláskor*. in: Bevezetés a magyar őstörténet forrásaiba II. Szerk. Hajdú P.—Kristó Gy.—Róna-Tas A. Budapest 1977.
 D. BIALEKOVÁ, *Záchranný výskum slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove. okr. Šurany*. SA 6 (1958) 388–413.
 D. BIALEKOVÁ, *Záverečná správa z výskumov slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove*. SA 7 (1959) 439–59.
 D. BIALEKOVÁ, *Siladice, dist. Trnava*. in: *Importants sites slaves en Slovaquie*. Ed. B. Chropovský. Bratislava 1978. 212–214.
 I. BÓNA, *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaúvárosban. Avarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit (11.–13. Jh.) in Dunaúváros*. Fontes ArchHung Bp. 1973.
 J. CABELLO—Zs. LUKÁCS, *A vámosatyai református templom kutatása*. Építés- és Építészettudomány 13 (1981) 103–135.
 P. ČAPLOVIČ, *Včasnostredoveké pohrebisko a sídlisko v Hurbanove*. SA 13 (1965) 237–46, 246–47.
 B. CHROPOVSKÝ, *Vyskum laténskej, veľkomoravskej a včasnostredovekej osady v Nitre na Šindolka*. AVNS 1975. 113–16.

- ČILINSKA 1966
 DAVYDOVA 1968
 DINNYÉS 1975
 DONAT 1980
 DOSTAL 1966
 EISNER 1952
 FETTICH 1965
 FODOR 1972
 FODOR 1976a
 FODOR 1976b
 FODOR 1977
 GÁDOR—NOVÁKI 1980
 GARAM—KOVRIK—SZABÓ—TÖRÖK 1975
 GIESLER 1981
 GYÖRFFY 1963
 HABOVŠTIAK 1962
 HAMPEL 1905
 HOLL 1970
 HORVÁTH 1979
 HORVÁTH—KELEMEN—TORMA 1979
 HORVÁTH 1977
 IRENSZEJ
 KALICZ 1961
 KASS—LUKÁCSY—WEÖRES 1981
 KÁRPÁTI 1979
 KEMENCZEI 1980
 KEMENCZEI—STANCIK 1979
 KISS 1979
 KOVALOVSZKI 1960
 KOVALOVSZKI 1974
 KOVALOVSZKI 1975
- Z. ČILINSKA, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. ArchSlov Fontes VII. Bratislava 1966.
 A. V. DAVYDOVA, *The Ivolga Gorodishche*. ActaArchHung 20 (1968) 209—245.
 I. DINNYÉS, *Tápiószőlős-Tégláshalom*. RégFüz I/28 (1975) 104.
 P. DONAT, *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa von 7—12. Jahrhundert*. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 33, Berlin 1980.
 B. DOSTAL, *Slovanská pohřebišťe ze střední doby hradištní na Morave*. Prága 1966.
 J. EISNER, *Devínska Nová Ves*. Bratislava 1952.
 N. FETTICH, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*. StudArch III. Bp. 1965.
 I. FODOR, *Újabb adatok a bánykúti sír értékeléséhez. Further Data to the Evaluation of the Bánykút Grave*. FolArch 23 (1972) 223—42.
 I. FODOR, *Vorbericht über die Ausgrabungen am Szabolcs-Vontatópart und in Szabolcs-Kisfalud*. ActaArchHung 28 (1976) 371—82.
 I. FODOR, *Az osztrogoszski lelet. Der spätnomadische Grabfund von Ostrogohsk. Cumania IV* (1976) 255—61.
 I. FODOR, *Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland*. Acta AntArch XX, Szeged 1977.
 J. GÁDOR — GY. NOVÁKI, *Az abaúJVári földvár sánca. Rampart of the AbaúJVár Earthen Fort*. HOMÉ 19 (1980) 76—77.
 É. GARAM — I. KOVRIG — J. GY. SZABÓ — GY. TÖRÖK, *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567—829) in Hungary*. Vol. I. Bp. 1975.
 J. GIESLER, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur*. PZ 56 (1981) 3—167.
 GY. GYÖRFFY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Bp. 1963.
 A. HABOVŠTIAK, *Mladohradistná čata v Siladiciach, okr. Trnava*. AR 14 (1962) 841—45.
 J. HAMPEL, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I—III*. Braunschweig 1905.
 I. HOLL, *Mittelalterarchäologie in Ungarn 1946—64*. ActaArchHung 22 (1970) 365—411.
 I. HORVÁTH, *Esztergom-Szentkirály, középkori falu, temető. Esztergom-Szentkirály, mittelalterliches Dorf, Gräberfeld*. Dunai RégKözl 1979, 85—86
 I. HORVÁTH — M. H. KELEMEN — I. TORMA, *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. MRT 5. Bp. 1979.
 L. HORVÁTH, *Veresegyház. Helytörténet és községrajz*. Veresegyház 1977.
 IRENSZEJ, *Burját hősenek ford.* L. L. Lőrincz. Bp. 1976.
 N. KALICZ, *Bag-Peresdülő*. RégFüz I/14 (1961) 11.
 J. KASS — A. LUKÁCSY — S. WEÖRES, *Gyermekjátékok*. Bp. 1981.
 G. KÁRPÁTI, *Szebény-Szentlászló*. RégFüz I/32 (1979) 99—100.
 T. KEMENCZEI, *Pilismarót-Szobi rév*. ArchÉrt 107 (1980) 240.
 T. KEMENCZEI — I. STANCIK, *A pilismarót-szobi révnél végzett ásatás 1979-ben. Vorbericht über die Ausgrabung bei der Föhre Pilismarót-Szob im Jahre 1979*. Dunai RégKözl Bp. 1979. 5—6.
 A. KISS, *Das Gräberfeld und Siedlung der awarenzeitlichen germanischen Bevölkerung von Kölked*. FolArch 30 (1979) 185—191.
 J. KOVALOVSZKI, *Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén. Die Ausgrabungen an der Stelle árpádenzeitlicher Dörfer in der Umgebung von Szarvas*. ArchÉrt 87 (1960) 32—43.
 J. KOVALOVSZKI, *Doboz-Hajdúirtás*. RégFüz I/27 (1974) 71.
 J. KOVALOVSZKI, *Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962—1974. Vorbericht über die Ausgrabung des árpádenzeitliches Dorfes Doboz 1962—74*. ArchÉrt 102 (1975) 204—223.

- KOVALOVSKI 1980
 J. KOVALOVSKI, *Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. Siedlungsausgrabungen in Tiszaeszlár-Bashalom.* Fontes ArchHung Bp. 1980.
- KOVALOVSKI 1981
 J. KOVALOVSKI, *Visegrád-Várkert.* ArchÉrt 108 (1981) 278.
- KOZÁK 1965a
 K. KOZÁK, *Borsod megye egyenes szentélyzáródású középkori templomai. Mittelalterliche Kirchen mit rechteckigem Heiligtum im Komitat Borsod.* HOMÉ 5 (1965) 223—57.
- KOZÁK 1965b
 K. KOZÁK, *Győr-Sopron megye középkori egyeneszáródású templomairól. Les églises médiévales Hongroises a chevet droit du comitat Győr-Sopron.* Arrabona 7 (1965) 133—54.
- KOZÁK 1980—81
 K. KOZÁK, *Az egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása II. Freilegung des Friedhofes aus der Árpádenzeit in der Burg von Eger II.* Agria (Egri MÉ) 18 (1980—81) 5—43, 43—46.
- KUDRNAČ 1970
 J. KUDRNAČ, *Ključov. Staroslovanské hradíště ve středních Čechach.* Prága 1970.
- LÁSZLÓ 1955
 GY. LÁSZLÓ, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars.* ArchHung 34 (1955)
- LÁSZLÓ 1964—65
 GY. LÁSZLÓ, *Orientierungsbericht über die Ausgrabungen in Csongrád-Felgyő.* MFMÉ 1964—65/2 113—121.
- LIPTÁKOVÁ 1963
 Z. LIPTÁKOVÁ, *Výskum v Dusikárni pri Šali.* AR 15 (1963) 327—40.
- LOVAG 1979
 ZS. LOVAG, *Dömös-Alsóföldek.* DRH 1 (1979) 31—36.
- MELIS 1975
 K. MELIS, *Középkori falvak Pest határában. Mittelalterliche Dörfer in der Gemarkung von Pest.* ArchÉrt 102 (1975) 224—43.
- MÉRI 1952
 I. MÉRI, *Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásátások eredményeiről. I. Отчет о раскопках в Тиссалек-Разомпуста.* ArchÉrt 79 (1952) 49—65, 65—67.
- MÉRI 1961
 I. MÉRI, *Visegrád-Várkertdűlő.* ArchÉrt 88 (1961) 297.
- MÉRI 1964
 I. MÉRI, *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Bericht über die Ausgrabungen in Kardoskút.* RégFüz II/12 (1964)
- MESTERHÁZY 1975
 K. MESTERHÁZY, *Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe IX—XIII. századi településtörténetéhez. Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9—13 Jahrhunderten.* DMÉ 1975. 211—66.
- MESTERHÁZY 1977
 K. MESTERHÁZY, *Veresegyház-Ivacs.* ArchÉrt 104 (1977) 271.
- MESTERHÁZY—HORVÁTH 1983
 K. MESTERHÁZY — L. HORVÁTH, *Településtörténeti kutatások Veresegyház határában.* ArchÉrt 110 (1983)
- MICHNAI 1981
 A. MICHNAI, *Középkori népi építészetünk régészeti emlékei. Archäologische Denkmäler der mittelalterlichen Baukunst Ungarns.* Fol-Arch 32 (1981) 225—38.
- MINIĆ 1980
 D. MINIĆ, *Le site d'habitation médiéval de Mačvanska Mitrovica.* Sirmium XI. Belgrád 1980.
- NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1963
 V. NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ, *Pravěké hroby pri Šali.* StZ 11 (1963) 271—72.
- NÉMETH 1973
 P. NÉMETH, *Nyíregyháza földjének régészeti leletei az őskortól a magyar középkorig.* in: P. Németh — A. Mező, *A régi Nyíregyháza. Nyíregyházai Kiskönyvtár. Nyíregyháza 1973.*
- NÉMETH 1982
 P. NÉMETH, *Két könyv megyénk középkori értékeiről.* SzSzSz 17 (1982) 3. szám 134—36.
- PAPP 1968
 L. PAPP, *Nagynyárad-Sátorhely.* ArchÉrt 95 (1968) 139.
- PARÁDI 1958
 N. PARÁDI, *Beszámoló a pécsi Tettyén az 1957. évben végzett ásátásról. Bericht über die am Tettye in Pécs 1957. durchgeführte Ausgrabung.* JPMÉ 1958. 129—34.
- PARÁDI 1959
 N. PARÁDI, *Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpád-kori edényeken. Technologische Untersuchungen an Töpferware aus der Völkerwanderungs- und Árpádenzeit.* RégFüz I/12 (1959)
- PARÁDI 1963
 N. PARÁDI, *Magyarországi pénzleletes cserépedények. Münzfund hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn.* ArchÉrt 89 (1963) 205—51.

- PARÁDI 1967 N. PARÁDI, *A Hács-béndekpusztai Árpád-kori edényégető kemence. Le four de potier de l'époque Árpádienne de Hács-Béndekpuszta.* ArchÉrt 94 (1967) 20—38.
- PARÁDI 1971 Á. CS. SÓS — N. PARÁDI, *A csátaljai Árpád-kori temető és település. Árpádián period Cemetery and Settlement at Csátalja.* FolArch 22 (1971) 105—141.
- PELLE 1978 F. PELLE, *Régészeti leletek Kevermesen és környékén. A Békés megyei múzeumi szervezet múzeumpedagógiai füzetek.* Békéscsaba 1978.
- PLEINEROVÁ 1975 I. PLEINEROVÁ, *Březno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechach.* Prága 1975.
- ŠIŠKA 1964 S. ŠIŠKA, *Slovanské sídliskové objekty v Hnojnom, okr. Michalovce.* AR 16 (1964) 379—95.
- CS. SÓS 1963 Á. CS. SÓS, *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár.* ArchHung 41 (1963)
- CS. SÓS 1980 Á. CS. SÓS, *Előzetes jelentés a zalavár-kövecsesi mentőásatásról. Vorbericht der Rettungsgrabung von Zalavár-Kövecses.* FolArch 31 (1980) 175—87.
- SZABÓ 1954 GY. SZABÓ, *A falusi kovács a XV—XVI. században. Деревенские кузнецы в XV—XVI столетиях.* FolArch 6 (1954) 123—45.
- SZABÓ 1975 J. GY. SZABÓ, *Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. Поселение и могильник эпохи Арпадов в окрестностях деревни Шаруд II.* Egri MÉ 13 (1975) 19—62.
- SZÉLL 1941 M. SZÉLL, *XI. századi temetők Szentés környékén. Les cimetières du XIème siècle aux environs de Szentés.* FolArch 3—4 (1941) 225—255, 256—65.
- SZIMONOVA 1977 E. SZIMONOVA, *Die Siedlung von Zalavár-Rezes aus dem 9. Jahrhundert.* MittArchInst 7 (1977) 55—60.
- TOČIK 1964 A. TOČIK, *Záchranný výskum v Bajči-Vlkanove v rokoch 1959—60.* SZ AUSAV 12 (1964) 5—152.
- TOČIK 1977 A. TOČIK, *Záchranný výskum v Komjaticiach.* AVNS 1977. 246—66.
- TÖRÖK 1962 GY. TÖRÖK, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert.* ArchHung 39 (1962)
- EFIMENKO—TRET'JAKOV 1948 П. П. ЕФИМЕНКО — П. Н. ТРЕТЬЯКОВ, *Двернерусские поселения на Дону.* МИА 8 (1948)
- KIRPIČNIKOV 1973 А. Н. КИРПИЧНИКОВ, *Снаряжения всадника и верхового коня на Руси IX—XIII вв.* Археология СССР, САИ ЕИ—36, Ленинград 1973.
- PLETNEVA 1958 С. А. ПЛЕТНЕВА, *Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях.* МИА 62 (1958) 151—226.
- PLETNEVA 1973 С. А. ПЛЕТНЕВА, *Древности черных клобуков.* Археология СССР, САИ ЕИ—19, Москва 1973.
- SOKOL'SKIJ 1976 Н. И. СОКОЛЬСКИЙ, *Таманский толос и резиденция хрисалиска.* Москва 1976.
- VAŽAROVA 1976 Ж. Н. ВЪЖАРОВА, *Славяни и прабългари по данни на некрополите от VI—XI. в на територията на България.* София 1976.

SIEDLUNGS AUSGRABUNG IN VERESEGYHÁZ-IVACS

Auszug

Im Jahre 1976 haben wir in Veresegyház, in der Gemarkung Ivacsok, auf dem Templomhely (Kircheplatz) genannten engeren Gelände eine Notausgrabung durchgeführt. In der vor dem Einbau stehenden Parzelle wurden eine Kirche und 6 bis zur

Hälfte in die Erde eingetiefte Häuser erschlossen. Die Siedlung lag auf einem von zwei Bächen umarmten Sandrücken, auf dem höher gelegenen Hügel über den größeren Bach. Ihre Länge betrug etwa 500 m, ihre Breite richtete sich dem Grat des

Ufers an, wo in einem 30 m breiten Streifen Funde zum Vorschein gekommen sind.

Die Häuser wurden 60—70 cm tief eingegraben. Vier von ihnen hatten eine quadratische Form, das Fundament je eines Hauses war rechteck- bzw. trapezförmig. Ihre Orientierung war einheitlich, die Ecke der Häuser stand in Richtung der Haupt-himmelsgegenden. Den Ofen haben wir stets in der östlichen Ecke vorgefunden. Das Dach wurde von Pfetten und gabelförmigen Stützpfeuern getragen, die sich stets an der NW- und SO-Seite befanden. Eine Ausnahme bildete das 5. Haus, wo wir die Stelle von 5 dachtragenden Pfeuern gefunden haben sowie das 3. Haus, in dem die Stelle des zweiten gabelförmigen Stützbalkens nicht vorgefunden werden konnte. Die allernächsten Parallelen der Häuser sind im Donaukie und in der nördlich von der Donau gelegenen Niederungarischen Tiefebene (Kisalföld) zu finden (Bajč-Vlkanovo).

Ein Teil der Öfen wurde bloß aus Steinen gesetzt, ein solcher Ofen befand sich im 4. und wahrscheinlich auch im 2. Haus, wo das Fundament des Ofens zugleich auch den Boden des Hauses bildete und es konnte keine Spuren des lehmigen Bindestoffes angetroffen werden. Anderswo hat man die Steine mit Lehm verschmiert (beim 1. Haus und auf Grund der Lehmreste war auch der Ofen des 6. und vielleicht auch des 5. Hauses deart aufgebaut). Der Ofen des 3. Hauses, dessen Mündung und Wände mit kleineren Steinen ausgelegt waren, wurde aus Lehm gebaut. Wir haben festgestellt, daß die früheren Steinöfen langsam von den in Lehm gesetzten, sodann aus Lehm gebauten Öfen aufgelöst wurden, wie dies im allgemeinen auch in den ungarischen Dörfern zu beobachten ist. Eine ähnliche Entwicklung können wir im Brauch des Ofenbaues von den Steinöfen der awarischen und slawischen Wohnhäuser bis zu den ungarischen Öfen des 12—13. Jhs, innerhalb der Kapaten feststellen.

Die sechs Häuser, die Gräben und die Kirche stammen aus verschiedenen Zeiten. Das älteste scheint das 2. Haus zu sein, in dessen Datierung ein Töpfchen und das Fragment einer Schüssel richtungsweisend sind. Auch an der Innenseite des Randes des Töpfchens war ein Wellenlinienbündel, ähnlich der Keramik des 9—10. Jhs (Abb. 16 3). Die Parallele der Schüssel ist uns aus einem Gräberfeld der landnehmenden Ungarn bekannt (Tiszabercel-Ráctemető). Die Gräben dürfen mit dem 2. Haus gleichaltrig sein. Das 4. Haus wurde schon auf den größeren Graben und auf das 4. Haus das 3. Haus draufgebaut, jedoch diese letztere Schichtung kann man nur auf Grund der aus den beiden Häusern zum Vorschein gekommenen Funde schließen. Die Funde des 4. Hauses scheinen älter zu sein. Seine Datierung ist das 10—11. Jh., die Parallelen des aus der Aufschüttung des Hauses stammenden, untersetzten Gefäßes sind uns aus Doboz, Hács-Béndekpuszta, Mačvanska Mitrovica

bekannt, alle aus einem Milieu des 10—11. Jhs (Abb. 18). Auf die Mitte des 11. Jhs läßt sich das 5. Haus datieren. Die Parallelen des untersetzten, mit eingeritzter Linie verzierten Gefäßes mit breiten Schultern kennen wir aus Halimba (Abb. 19) und im Material des Hauses kommt auch die rädchenverzierte Keramik vor. Auf die zweite Hälfte des 11. Jhs datieren wir das 3. Haus, da zwischen den in den Aufschüttungen des Hauses gefundenen Scherben rädchenverziertes Fragment der späteren Zeiten in großer Menge vorgekommen ist. Es soll aber bemerkt werden, daß sich zwischen dem Material des 2., 3. und 4. Hauses auch gewisse Verbindungsglieder befinden. Solche sind die im 2. und 3. Haus gefundenen, mit Wellenlinienbündeln verzierten, grauen Fragmente (Abb. 16,9 und Abb. 17,11—13) und die im 3. und 4. Haus zum Vorschein gekommenen Wand- und Randfragmente, mit Nadelstichen verziert. All diese gehören zu den archaisch verzierten Gefäßes, deren Vorläufer aus dem 9. Jh. auch in awarischen Gräberfeldern vorkommen. Auch das 6. Haus kann auf den Ausgang des 11. Jhs datiert werden, vor allem auf Grund der in ihm gefundenen Tonkesselränder, die in Doboz mit rädchenverzierten Topffragmenten vorkommen. Das 1. Haus scheint zwischen ihnen das jüngste zu sein.

Außer der Keramik fanden wir Mühlsteinfragmente, zwei Eisenmesser (1. und 6. Haus), Spinnwirtel und vom Gebiet des 1. Hauses aus Schafastragali gefertigte 10 Würfelspiele. Auch weiter weg von der Grabungsstelle sind einige Gegenstände, voraussetzlich aus einem niedergebrannten Haus zum Vorschein gekommen. Aus der Aufschüttung gelang es uns das Fragment eines Topfes, einen Pferdestriegel und einen Steigbügel aus dem 12—13. Jh. zu bergen. Das Tierknochenmaterial der Häuser weist auf eine typische, Ackerbau und Viehzucht treibende Gemeinschaft hin: 68% der sämtlichen Knochen sind von Rindern (130 St.) und nur 5,2% von Pferden (10 St.).

Das südliche Ende der Siedlung, wo unsere Ausgrabung stattgefunden hat, wurde in der ersten Hälfte des 12. Jhs aufgelassen. Nach dem Mongolensturm (1241) wurde über dem schon lange her aufgelassenen Siedlungsteil eine Kirche erbaut. Ihre Mauern waren aus Stein. Die Länge des verhältnismäßig großen Gebäudes betrug etwa 18 m, ihre Breite etwa 8 m. Die Grundmauern wurden später ausgebaut und wir haben bei der Erschließung nur mehr aus den sich erweiterten Grundgräben Schutt erhalten. Die Kirche hatte einen geraden Apsidenabschluß und schloß sich mit dem Turm der Westmauer an. Der Friedhof des Dorfes wurde aber nicht bei der neuen Kirche angelegt. Die Toten wurden auch weiterhin im alten Friedhof beerdigt, der vielleicht um die Kirche des einen benachbarten Dorfes war. Hier haben wir bloß das Skelett von drei Kleinkindern gefunden. Eines von

diesen wurde schon in den Mörtelschutt gelegt, also zur Zeit des Verfalls der Mauern.

Den Namen hat die Benennung der Gemarkung: Ivacsok bewahrt. Im Jahre 1430, zur Zeit der ersten urkundlichen Erwähnung war dieses Gebiet bereits eine Puszta. 1461 wird das zu 32 Fronhöfen gehörende Ackerland und die verlassene Kirche

von Ivacs-Puszta erwähnt. Die Böden des nach dem Mongolensturm noch neugebauten Dorfes sind unfruchtbar und die Siedlung lebensunfähig geworden. Ihr Ackerland ging in das Gebiet von Veresegyház auf.

K. Mesterházy